

**Коваленко Олена Миколаївна
Драган Олена Іванівна**

**ТЕОРЕТИЧНІ, ПРАКТИЧНІ І КУЛЬТУРНІ
АСПЕКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ**

МОНОГРАФІЯ

Київ – 2013

УДК 330.163.14
ББК 65.497
К 562

Коваленко О.М. Теоретичні, практичні і культурні аспекти інтелектуального капіталу: Монографія. /О.М. Коваленко, О.І. Драган. – К.: НАКККіМ, 2013. – 260 с.

У монографії досліджено теоретичні засади формування інтелектуального капіталу в умовах сучасного постіндустріального суспільства, запропоновано інтелектуально-інноваційну модель розвитку економіки України

Особлива увага приділена особливостям розвитку інтелектуального капіталу в соціально-культурній сфері. Досліджено теоретичні аспекти формування інноваційної культури і інтелектуальної культури в контексті розвитку інтерактивного інформаційного середовища.

Для студентів-магістрів, викладачів вузів, науковців, а також усіх, хто цікавиться актуальними проблемами розвитку інтелектуального капіталу.

Рецензенти: *О.А. Бужин* – доктор економічних наук, професор (Черкаський національний університет);
Ю.К. Заяць – д.е.н., професор (Київський національний економічний університет)
А.В. Череп – доктор економічних наук, професор (Запорізький національний університет)

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв від 02.07. 2013 р. (протокол №7).

ISBN 978-966-452-139-7

© Коваленко О.М., 2013

© Драган О.І., 2013

© Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2013

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО – МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ	
1.1. Інтелектуальний капітал як економічна категорія	7
1.2. Інтелектуальний капітал як ключовий фактор виробництва у постіндустріальному суспільстві	38
РОЗДІЛ 2. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА	
2.1. Відтворення інтелектуального капіталу на макрорівні	70
2.2. Державна науково-технічна та інноваційна політика як основа примноження інтелектуального капіталу країни	99
РОЗДІЛ 3. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ	126
3.1. Умови формування та розвитку інтелектуального капіталу в Україні	126
3.2. Інтелектуально-інноваційна модель розвитку економіки України	157
РОЗДІЛ 4. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ У СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ	
4.1. Проблеми інтелектуального розвитку соціально-культурної сфери	186
4.2. Інтелектуальний капітал соціально-культурної сфери	193
4.3. Забезпечення і проблеми інтелектуальної власності у СКС	198
РОЗДІЛ 5. ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА	
5.1. Інноваційна культура як умова зростання економіки України	214
5.2. Інтелектуальна культура та її значення в інтерактивному інформаційному середовищі	228
ВИСНОВКИ	237
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	241
ДОДАТКИ	262

ВСТУП

Сучасний світ, світова економіка характеризуються переходом від індустріальної стадії, що панувала майже два століття, до нової, вищої стадії прогресу людського суспільства – постіндустріальної. Ця глобальна тенденція, зумовлена становленням нового технологічного способу виробництва, подальшим поглибленням суспільного поділу праці та інтернаціоналізацією господарського життя, супроводжується глибокими зрушеннями щодо рівня та структури суспільного виробництва, характеру суспільного розвитку. Новий технологічний спосіб виробництва визначає і якісно новий рівень продуктивних сил, вирішальна роль на постіндустріальній стадії відводиться інформації, знанням, творчій інтелектуальній праці.

Трансформаційні процеси в економіці, пов'язані з глобалізацією світового господарства, роблять особливо актуальним вивчення тенденцій розвитку світового суспільства в новому столітті і визначення перспектив економіки України щодо її інтеграції у світову економічну систему на засадах рівноцінного партнерства.

Все це зобов'язує економістів якомога об'єктивніше досліджувати умови, фактори, особливості розвитку держав з постіндустріальною економікою та досягнуті ними успіхи. Безперечно, кожна країна, як свідчить практика другої половини ХХ століття, мала свої особливості як у досягненні економічних успіхів, так і в непередбачених провалах. В той же час для групи постіндустріальних країн властиві загальні закономірності в соціально-економічному прогресі.

За оцінкою спеціалістів експертної корпорації «Всесвітній економічний форум» вже у 1992 році конкурентні переваги країн з розвинутою економікою лише на 15% залежали від традиційних («жорстких») показників, таких як обсяг ВВП, рівень інфляції, стан торгового балансу. На 85% міжнародне становище країни залежить від «м'яких» факторів конкурентоспособності. До їх числа відносяться мотивація праці, ступінь освіти і кваліфікації кадрів, вироблення системи цінностей на виробництві та у державі в цілому.

Перетворення в розвинутих країнах можна звести до головного – росту ролі якісних зрушень у розвитку виробництва та суспільства. Сутнісним проявом цих змін є висунення людини в центр відтворювального процесу, у послідовному перетворенні освіти та науки на загально визнані основні сфери національної економіки. Інтелектуальний капітал став домінуючим фактором економічного розвитку, сьогодні він визначає темп і рівень розвитку як окремої фірми, так і національної економіки.

Однією з найскладніших проблем ринкової економіки України є ефективне використання та подальший розвиток інтелектуального капіталу суспільства. Перехід від командно-адміністративної до ринкової системи супроводжувався скороченням обсягів фінансування установ освіти і науки, видатків на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, зменшенням частки продуктів інтелектуальної праці у структурі національного виробництва, впливом наукових-технічних працівників за межі держави. Все це різко актуалізує дослідження процесів формування та розвитку інтелектуального капіталу країни, причин і наслідків спаду у сфері інтелектуальної діяльності, а також шляхів подолання цього спаду у трансформаційній економіці України.

До наукових досліджень, присвячених розробці загальних проблем інтелектуального капіталу, відносяться чимало праць вітчизняних та зарубіжних вчених. Зокрема, Л. Едвінссон, Л. Прусак, І. Роос, П. Саліван, Т. Стюарт, Т. Форт'юн, І. Хіроякі підкреслюють взаємозв'язок нагромаджених фірмою знань та її майбутніх можливостей, втілюваних у ринковій вартості.

Велика увага визначенню та дослідженню сутності категорії інтелектуальний капітал приділяється у розробках Е.Брукінга, Т. Бьюзена, В.Л. Іноземцева, С.А. Ленської, Б.Б.Леонтєва, Г.Мінса, Д. Моррісона, Річарда Р. Нельсона, А. Слівотські, В.А.Супрун, Сіднея Дж. Уінтера, Л.С.Шаховської, Д.Шнайдера. Безумовно такими, що заслуговують на увагу, є дослідження, в яких інтелектуальний ресурс – капітал розглядається як основа формування

соціально-класових спільнот у різних суспільствах (Дж. К. Гелбрейт, Дж. Конрад, П. Ньюберт, І. Селені, О. Тоффлер, А. Турен).

Слід відзначити внесок у розробку загальних проблем, пов'язаних з інтелектуальним капіталом, таких вітчизняних вчених як В.Д. Базилевич, В.К. Врублевський, Н.Л. Гавкалова, В.М.Геєць, А.А. Гриценко, Ю.К. Зайцев, А.М. Колот, Е.М. Лібанова, В.О. Мандибуря, Ю.М. Пахомов, В.С. Савчук, Л.І. Федулова, А.А.Чухно, В.Д. Якубенко та ін.

На сучасному етапі ринкової економіки України існує потреба подальшого комплексного дослідження інтелектуального капіталу суспільства. На перший план при цьому виходять проблеми удосконалення інституційної бази формування, розвитку та відтворення інтелектуального капіталу, розроблення пропозицій та рекомендацій щодо напрямів стимулювання його розвитку та ефективного використання у трансформаційній економіці України.

У вітчизняній економічній науці проблеми ефективного використання та розвитку інтелектуального капіталу в національній економіці та комплексний їх аналіз досліджені, на наш погляд, ще недостатньо. Дослідники здебільшого приділяють увагу окремим його складовим, таким як наука, освіта, проблеми відтворення робочої сили, об'єкти інтелектуальної власності тощо.

Водночас сама структура інтелектуального капіталу на макрорівні не є чітко визначеною, залишаються недостатньо вивченими чинники формування та розвитку інтелектуального капіталу, а також заходи з його відтворення.

В умовах сьогодення комерційний успіх підприємства залежить насамперед від здатності управлінців забезпечити баланс між творчістю, креативністю та ефективністю. Тому актуальним є теоретико-прикладне дослідження щодо призначення і визначення складових нових понять «інноваційна культура», «інтелектуальна культура», «культура особистості» для подальшого інноваційного розвитку підприємства (організації), країни.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО – МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

1.1. Інтелектуальний капітал як економічна категорія

Науково-технічна революція другої половини ХХ століття сприяла появі та утвердженню нового технологічного способу виробництва і переходу суспільства на постіндустріальну стадію. Головним чинником трансформації суспільств стає використання інтелектуального капіталу. Сьогодні не рівень розвитку матеріального виробництва характеризує економіку постіндустріальних країн, а саме інтелектуальний капітал та його здатність задовольняти вимоги ринкової економіки.

Категорія «інтелектуальний капітал» і нова, і складна. Тому в економічній літературі мають місце досить істотні відмінності у її трактуванні. До розкриття цієї категорії вчені йшли, починаючи з характеристики часткових рис, що врешті-решт привело до більш широких узагальнень, які дедалі повніше розкривають зміст і сутність інтелектуального капіталу.

Не дивлячись на те, що поняття «інтелектуальний капітал» активно використовується в наукових дискусіях, до цього часу в літературі не існує єдиного визначення даної категорії та недостатньо досліджені її функції. Кожна школа економістів по-своєму трактує це соціально-економічне явище. Тим не менше спеціалісти єдині в оцінці самого факту його існування і зростаючій ролі у сучасній економіці [34, С.68].

Вивчення категорії «інтелектуальний капітал» потребує критичного аналізу накопичених теоретичних знань та їх синтезу з економічною практикою, що склалася. Виявлення суті даної категорії в ході її економічного розвитку допомагає у визначенні її економічного змісту з точки зору сучасних умов.

Інтелектуальний капітал за своєю економічною суттю являє собою передусім власне капітал, тому аналіз категорії «капітал» є необхідною умовою нашого дослідження. Природа капіталу, його сутність приковувала до

себе увагу економічної думки протягом сторіч. Залежно від рівня розвитку продуктивних сил та виробничих відносин люди по-різному відповідали на запитання про те, що таке капітал.

В початкових працях економістів капітал розглядається як основне багатство, грошова сума, яка приносить дохід її власникові. Із розвитком суспільства в економічній думці це первинно абстрактне та узагальнене поняття капіталу поступово трансформувалося відповідно до умов господарювання. Категорія «капітал» у кожній новій формі набувала рис, адекватних економічній парадигмі свого часу.

Право першовідкривачів категорії «капітал» та первісного визначення її сутності належить меркантилістам. Цей період в історії в цілому був пов'язаний з великими відкриттями, в першу чергу географічними. Крім того, в якості соціально-економічної характеристики необхідно відмітити низький рівень розвитку продуктивних сил, в першу чергу промисловості, та інертність виробничих відносин, які в більшості випадків не відповідали вимогам капіталістичного способу виробництва, що зароджувався.

В період Середньовіччя та в умовах цехової системи основними економічними системоутворюючими одиницями були сільськогосподарська праця, умови власності на землю, посередницька діяльність з обміну між різними регіонами. В цих умовах – нерозвинутості внутрішнього виробництва і слабкого розвитку всієї економічної системи в цілому – ввезені з-за кордону рідкісні товари та дорогоцінні метали приносили величезні прибутки. При цьому слід відмітити, що вкладення капіталу в інші сфери виробництва та торгівлі всередині країни давали настільки мізерний приріст капіталу, що за відсутності самого визначення даного явища, виокремити його з економічного процесу було досить складно.

Погляди меркантилістів ґрунтувались на економічних процесах їх часу. Зокрема, багатство країни меркантилісти бачили в золотих та срібних грошах, а його джерело – в зовнішній торгівлі, що забезпечує через нееквівалентний обмін активний торговий баланс.

Меркантилісти не проводили різниці між грошима у вигляді золота, срібла та капіталом. Тому працею, що створювала багатство, вважалася лише праця, пов'язана з добуванням дорогоцінних металів та зовнішня торгівля. Таким чином, нерозвинутість виробничих відносин та пріоритет накопичення дорогоцінних металів серед економічних цілей суспільства призвели до ототожнення грошей та капіталу. А торговий капітал був першою та єдиною відособленою вільною формою капіталу, що приносить і товари, і дохід. Для меркантилістів торговий капітал був основою для наукового розуміння та аналізу категорії «капітал».

Однак слід відмітити, що такий вузький підхід до визначення категорії «капітал» був характерним лише для ранніх меркантилістів. З розвитком виробничих відносин, продуктивних сил, розширення торгівлі, набуття нею стійкого характеру, сфера виробництва також входить в область аналізу меркантилістів.

Розвиток економічної системи суспільства обумовив появу нових поглядів на капітал. Зокрема, фізіократи джерело багатства вбачали у сфері виробництва, а не в сфері обігу. «Доходи є продуктом землі та людини», - пише Ф. Кене, а «без прикладання праці людини земля не являє собою цінності» [81, с.351]. Перехід до аналізу капіталу з точки зору виробництва означав прогрес у розвитку економічної науки і можливість розробки системи капіталу. Фізіократи розглядали капітал як «накопичену працю». Однак для фізіократів капітал – це багатство, що є результатом прикладання праці до землі та вкладених в неї коштів. Продуктивною для фізіократів була лише землеробська праця, а отже розглядалась не грошова форма капіталу, а його товарна форма.

Фізіократи, ще чітко не виділивши основну властивість капіталу – приносити дохід, звернули увагу на економічну сутність цієї категорії. І саме ця здатність капіталу приносити дохід в процесі трудової діяльності стала основою в різних теоріях капіталу і його розуміння як системоутворюючого елементу відтворювальних процесів.

Нове розуміння природи капіталу пов'язане зі зростаючим рівнем розвитку продуктивних сил та виробничих відносин суспільства. Зокрема, в Англії XVII століття характеризувалося високим рівнем розвитку сільського господарства, бурхливим ростом промисловості та активною зовнішньою торгівлею. За даних умов стало можливим розглядати капітал як частину запасів, що здатна приносити дохід своєму власнику [161, С.226]. Такий підхід давав можливість проаналізувати дану категорію більш повно, тому А.Сміт, зокрема, розглядав в якості продуктивного не лише капітал, зайнятий в сільському господарстві, а й особливу увагу приділив капіталу, зайнятому в матеріальному виробництві в цілому.

Детальний аналіз категорії «капітал» дозволив А. Сміту розділити його на основний та оборотний. Зокрема, до основного капіталу, на його думку, належать не лише машини й різні знаряддя праці, промислові й торгівельні будівлі, а й так званий «людський капітал» – капіталізована цінність «придбаних і корисних здібностей усіх жителів, або членів суспільства» [161, С.226]. Отож, Сміт підкреслює значення людського капіталу, як збірного поняття кількості і якості людської здатності до праці, і розглядає його як найважливіше джерело доходів і значимий фактор зростання ефективності праці.

Оголошуючи здібності та навички капіталом, вчений робив висновок, що робітник, крім «звичайної заробітної плати» за «звичайну працю», має одержати й відшкодування витрат на навчання і прибуток на них. Він говорив про витрати на освіту чи навчання людини як про капіталовкладення в її здатність заробляти в майбутньому, адже кваліфікованіша робоча сила має вищу вартість. Таким чином, А. Сміт став першим з економістів, хто поклав людську природу в основу цілісної теоретичної системи.

Поява нових теорій капіталу, розширення та поглиблення поняття, аналіз структури і, звісно ж, всі відкриття, пов'язані з вивченням даної категорії, були обумовлені, як і раніше виключно розвитком продуктивних сил та зміною виробничих відносин. Кінець XVIII ст. та період до середини XIX ст.

характеризувалися суттєвими змінами, пов'язаними з промисловим переворотом, що мав своїм результатом становлення індустріального виробництва. Подальший розвиток економічної думки був зумовлений заміною ручної праці машинною, а мануфактур – фабриками і, як наслідок, високими темпами економічного зростання. В цих умовах значення капіталу висвітилося яскраво як ніколи раніше, і стала помітною його роль як основного фактора виробництва.

Зокрема, для Дж. С. Мілля капітал є «попередньо накопиченим запасом продуктів попередньої праці» [112, С.135]. Однак не просто накопичений запас є капіталом, а лише результати попередньої праці, що призначені для виробництва. Аналізуючи категорію «капітал», Дж.С.Мілля звернув увагу на характеристику даної категорії, котра раніше залишалася за межами інтересів вчених-економістів, а саме на процес руху капіталу. Про це говорять положення, котрі сформулював Дж. С. Мілля:

- 1) розмір капіталу обмежує (визначає) розмір промисловості;
- 2) капітал являє собою результат заощадження;
- 3) капітал, будучи результатом заощадження, в процесі виробництва сам споживається.

Такий підхід до аналізу категорії «капітал» став великим кроком у визначенні природи даного явища. Виявлення суті капіталу як процесу заощадження визначило зміст капіталу як особливої праці – інвестованої. Економічний розвиток суспільства залежить, за Дж. С. Міллем, від наявності капіталу. А до складу суспільного багатства він включає набуті здатності, знання, навички, кваліфікацію працівників як продуктивних факторів праці. «Сама людська істота... – відзначає економіст Дж. Мілля, – не є капіталом. Людина служить метою, заради якої існує багатство. Але її набуті здатності, що виступають тільки як кошти й реалізуються тільки за допомогою праці, з повною впевненістю можна віднести до категорії капіталу» [112, С.137].

Ж. Б. Сей розглядає капітал як один з трьох факторів виробництва. Вчений виділяє три основні фактори: землю, людську працю, капітал, як

чинники зростання багатства у суспільстві. Капітал утворюється в «процесі нагромадження, інакше кажучи, через залучення до виробництва більшої кількості створених продуктів, ніж було спожито в процесі їх виробництва ... і є могутнім двигуном, призначеним для використання людиною, і не існує межі капіталу, який можна акумулювати з допомогою часу, виробництва та ощадливості» [154, С.14].

Зростання обсягів виробництва, поглиблення розподілу праці та укрупнення капіталу не просто посилили роль капіталу як такого, а й вивели на перший план функції управління ним. Саме тому Ж. Б. Сей виділяє підприємницькі здібності саме як здатність управляти капіталом. Підприємець у Сея – це людина, навколо якої «обертаються виробництво і розподіл, підкоряючись її впливу та силі волі» [167, С.50].

Наступним етапом розвитку науки про капітал була марксистська економічна теорія, відправним моментом появи якої стало загострення протиріч капіталу в середині ХІХ століття. При визначенні категорії «капітал» К. Маркс наводить і досліджує всезагальну формулу обігу капіталу: $G - G - G'$, де $G' = G + \Delta G$, тобто первісна авансована сума плюс деякий приріст. Цей надлишок над первісною авансованою сумою К. Маркс назвав додатковою вартістю. Ця вартість створюється виключно у виробництві, а в обігу вона реалізується в грошову форму і проявляється.

Наведена формула руху капіталу розкриває сутність процесу перетворення грошей чи первісної авансованої вартості в капітал. Таким чином, первісна авансована вартість приростає в процесі руху за рахунок приєднання до неї додаткової вартості. Звідси видно, що капітал є саме самозростаючою вартістю, тобто вартістю, що здатна в процесі руху створювати додаткову вартість [106, С.438].

Основа отримання прибутку, на думку К. Маркса, є привласнення капіталістом частини неоплаченої праці найманого робітника. Таким чином, капітал – це не гроші, не засоби виробництва, а суспільні економічні відносини між людьми в процесі виробництва, в результаті яких у власника засобів

виробництва з'являється можливість привласнювати частину неоплаченої праці найманих робітників. Основою та запорукою функціонування даних суспільних відносин є приватна власність на засоби виробництва. Отже, лише в умовах капіталізму засоби виробництва стають капіталом.

Безсумнівною заслугою К. Маркса є те, що він звернув увагу і визначив особливості специфічного товару «робоча сила» у капіталістичних виробничих відносинах. Робоча сила, за Марксом, є сукупністю фізичних і духовних здатностей людини, реалізованих у процесі виробництва. Ця здатність до праці і є джерелом одержання додаткової вартості. Робоча сила виступає як специфічний товар, оскільки він спроможний створювати вартість більшу, ніж її власна вартість. Основою прибутку в умовах функціонування капіталу є, як вже відмічалось вище, додаткова вартість, яка представляє собою наслідок функціонування робочої сили, її поєднання в процесі виробництва з засобами виробництва. Додаткова вартість, за рахунок якої капіталіст збільшує кількість засобів виробництва і робочої сили, є основою розширеного відтворення.

В процесі розподілу вартості найманий робітник отримує лише еквівалент вартості своєї робочої сили, але не еквівалент створеного ним продукту. Таким чином, в якій би формі не виступав капітал, де б він не використовувався, він завжди пов'язаний з відносинами експлуатації, завжди є відносини привласнення чужої праці. «Головні агенти самого цього способу виробництва, капіталіст і найманий робітник як такі, власне є лише втіленнями, персоніфікаціями капіталу й найманої праці; це певні суспільні характери, які накладає на індивідів суспільний процес виробництва» [106, С.443].

Подальші розробки теорій капіталу пов'язані з маржиналістською економічною теорією, що виникає в останній чверті XIX століття. Принциповою відмінністю теорії «граничної корисності» від класичної політичної економії, а тим більше марксистської, є те, що представники маржиналістської концепції аналізують процес створення прибутку не з точки зору виробництва, а з точки зору споживання. Щоб не загострювати увагу на

експлуатації, і більш того, пояснити процес створення прибутку іншим способом, були розроблені і введені в науковий обіг терміни «гранична корисність». «гранична продуктивність» і т.д. Представники маржиналістської школи найбільш пильну увагу приділили споживчій вартості товарів та суб'єктивним перевагам споживачів.

Зокрема, Е. Бем-Баверк розробив найбільш повну теорію капіталу в рамках теорії граничної корисності. На його думку, капітал як фактор виробництва мав принципово іншу природу, ніж праця та земля. Земля та праця представляють собою дещо первісне, тоді як капітал – це проміжний продукт, створений працею та природою заради підвищення продуктивності виробництва. Інакше кажучи, капітал, будучи накопиченим запасом, представляє собою похідне благо.

Бем-Баверку належить термін «обхідний (непрямий) процес виробництва», котрий характеризує первісне застосування праці на виробництво засобів виробництва, що використовуються в подальшому для створення більшої кількості продукту виробництва. Тим самим Бем-Баверк звернув увагу на процес взаємозв'язку накопичення капіталу та його результативності.

Він також зробив значний внесок в наукове обґрунтування того факту, що будь-який капітал володіє власною продуктивністю. Вона проявляється у вигляді залишку виробництва, котрий утворюється після вирахування з продукту виробництва всіх затрат, і який може бути виражений у формі річної норми процента [11, С.139].

Цікавим є і підхід К. Вікселля як прибічника теорії граничної корисності до визначення категорії «капітал». Для нього капітал являв собою продукти минулої праці, які мають вартість і підвищують продуктивність «поточних праці і землі». Таким чином, він вказував на необхідність капіталу в процесі виробництва і його особливу роль. К. Вікселль пояснював процес створення прибутку наступним чином: «Капітал – це заощаджена праця, процент –

різниця між граничною корисністю заощадженої праці та землі і поточних праці та землі» [228, С.153].

Різницю між граничною корисністю заощаджених праці та землі та поточних Вікселль пояснював за принципом рідкості ресурсів. А саме: гранична корисність заощаджених землі та праці більша лише тому, що поточні земля та праця існують у порівняльному достатку. А отже, джерелом прибутку є порівняна рідкісність капіталу.

Таким чином, з позиції маржиналістів, капітал – це відносно рідкісне накопичене благо, що сприяє зростанню продуктивності процесу виробництва.

Неокласична економічна теорія пов'язувала капітал з кількісними пропорціями його формування та характером ринкового суспільства, в якому відбувається його оборот. За визначенням відомого економіста Й. Шумпетера капітал є не що інше, як «важіль, який дає змогу підприємцеві одержувати у своє повне розпорядження потрібні йому конкретні блага», не що інше, як «засіб, який надає підприємцеві можливість використовувати ці блага для досягнення нової мети, а також орієнтувати виробництво в новому напрямі» [194, С.126].

В якості накопиченої цінності капітал характеризується як запаси продуктів минулої праці й економічних благ на певний період часу. З цих позицій капітал виступає як економічна цінність, особливий економічний ресурс, який накопичено в суспільстві на певну дату. Як особлива характеристика капіталу зазначається його здатність приносити дохід. Він зазвичай виступає в формі відсотка, що одержує власник капіталу. Таким чином, капітал — це засіб формування майбутнього добробуту його власників і цінність, що постійно зростає.

Подальший розвиток економічної системи суспільства, зміна продуктивних сил та виробничих відносин знайшли прояв у посиленні ролі обслуговуючих галузей, зокрема сфери послуг, поглиблені світогосподарських зв'язків, зростанні значення інформації, її безпосередній участі в процесі виробництва, становленні особливої ролі державного регулювання і, звісно ж,

збільшенні об'ємів капіталу. Під впливом цих процесів трансформуються погляди вчених на багато економічних процесів, в тому числі на значення, роль та сутність капіталу.

Одним з перших виразників нових поглядів був Ірвінг Фішер, який розробив суб'єктивістську теорію капіталу. Для нього капітал є запасом, але запасом, що породжує так звану послугу капіталу, що перетворюється в дохід. Особливе значення має підхід Фішера до визначення цієї послуги. Нею може бути прикладання капіталу як запасу не обов'язково у виробництві, але і в обслуговуючих галузях.

Такий потік послуг породжує потік доходу, котрий має двоїсту природу: речову та вартісну. Фішер, вважаючи, що «багато послуг, пов'язаних із процесом виробництва, лише створюють підґрунтя для інших послуг. Але, в остаточному підсумку, всі вони знаходять завершення в психологічному доході індивіда» [210, С.23].

Категорія «капітал» для Фішера пов'язана і є похідною від віддачі, що породжується цим капіталом. І. Фішер включає в капітал будь-яке благо, що приносить дохід своєму власнику. Вперше ним були розширені поняття даної категорії, і якщо слідувати його позиції, то до капіталу можна віднести і здатність людини до тієї чи іншої діяльності та особливі характеристики цієї людини.

Використовуючи позицію І.Фішера, його визначення сутності капіталу, можна достатньо обґрунтовано пояснити сучасні економічні процеси, такі, наприклад, як зростання ролі інтелектуального капіталу у виробничому процесі.

Величезний вплив на подальший розвиток поглядів на природу капіталу мала науково-технічна революція, з якою були пов'язані зміни у розвитку продуктивних сил та виробничих відносин. Як наслідок, змінився склад та характеристики факторів виробництва, розвиток продуктивних сил, поява нової техніки та технологій вимагали підвищення кваліфікації спеціалістів та спеціального навчання робітників.

З ростом технічної оснащеності праці склад і структура функцій, виконуваних людиною у виробничому процесі, теж змінювалися в залежності від розвитку техніки та технології. Людина, як продуктивна сила, її знання та навички вийшли на перший план.

Зміни виробничих функцій людини були пов'язані з автоматизацією виробництва. Сутність цього процесу, з точки зору змін функцій робітника, полягає в тому, що функція управління механічними знаряддями праці передавалася спеціальним пристроям, котрі замінили людину, яка раніше керувала цими знаряддями.

Таким чином, в результаті автоматизації людина виводиться за межі технологічного процесу. Змінюється роль робітника, він звільняється від безпосередньої участі у виробничому процесі. Тому визначальну роль грають не практичні навички, набуті в результаті тривалого виробничого досвіду, а певний рівень загальних та спеціальних знань.

Подальші зміни виробничих функцій людини були пов'язані зі зростанням значення інформації у виробництві. Одними з основних функцій робітника стали збір, класифікація, обробка та передання інформації. Інформаційні ресурси перетворюються в основний предмет праці. Відповідно, від робітника вимагається не лише певний рівень освіти, але з'являються вимоги до його особистих якостей, які знаходять вияв у професійній кваліфікації.

Зміни, що відбувалися, свідчили про збільшення частки витрат розумової праці, насиченні безпосередньої праці розумовою діяльністю та функціями творчого характеру. Працівник набув унікальної цінності, оскільки ефективність виробництва стала залежати більшою мірою саме від нього. До того ж замінити працівника рівноцінним було досить складно, тому що його кваліфікація визначалася якостями, що володіли характеристиками рідкості, унікальності та накопичуваності. Одну з основних ролей тут почала відігравати освіта.

Таким чином, у результаті розглянутих змін виробничих функцій працівника, виведення його за межі виробничого процесу здатність до праці остаточно перестає бути органічним продовженням природних здатностей людини. Її формування у вигляді вмінь і навичок, необхідних для виробничої діяльності, стає відособленим процесом і набуває характеру інвестиційної діяльності, оскільки остання безпосередньо відбивається на ефективності виробництва.

До науково-технічної революції середини ХХ століття робітник ставився до своєї здатності до праці як до товару, а підприємець сприймав її як необхідний елемент виробничого капіталу. Відповідно, індивідуальні вкладення в свої продуктивні здатності здійснювалися у формі товару, а для підприємця – у формі капіталу.

Віддача від цих вкладень в результаті виробничого використання робочої сили для робітника виступала у формі товару (як заробітна плата), а для підприємця - у формі капіталу (як прибуток), у вигляді капіталізованої величини первісних вкладень, що витрачені на найм працівника. В епоху НТР не лише підприємець, «але й сам робітник ставляться до вкладень в свої продуктивні здатності як до капіталізованих нагромаджень» [48, С.9].

До середини ХХ століття продуктивний потенціал людини став фактором, що визначав суспільний прогрес. «Сама практика соціально-економічного життя зробила своєрідне замовлення вченим-економістам на комплексне вивчення економічних аспектів життєдіяльності людини, на створення такої теорії, котра б, з одного боку, враховувала б всі кардинальні зміни, які відбуваються під впливом НТР, з іншої – адекватно висвітлила б роль та значення людини в нових умовах і дала відповідні рекомендації стосовно раціонального формування загальноосвітнього та кваліфікаційного потенціалу людей та шляхах його найбільш ефективного використання» [48, С.14]. З огляду на це, виправданою та закономірною стала поява так званої теорії людського капіталу, ідеологами якої були Г. Беккер, М. Боуман, Б. Вейсбор, Т. Шульц та ін. Сутність теорії людського капіталу зводиться до

того, що видатки на освіту розглядаються як капіталовкладення в людину, а нагромадження знань, навичок та вмінь – як нагромадження людського капіталу.

Людський капітал, за Г. Беккером, «складається із набутих знань, навичок, мотивацій і енергії, якими наділені людські істоти, і які можуть бути використані протягом певного періоду часу з метою виробництва товарів і послуг» [1204, С.11]. Освіта, згідно теорії людського капіталу, є особливою галуззю, що продукує капітал з тривалим строком використання.

Зокрема, Т. Шульц порівнює в економічному змісті людину з речовим капіталом, що використовується у виробництві. Він підкреслює, що людський капітал має необхідні ознаки продуктивного характеру, має властивості накопичуватися й відтворюватися на оновлюваній основі. При цьому вчений розглядає освіту як форму інвестицій у людський капітал, а освіта виступає як тотожність процесів виробництва та споживання знань [224, С.78].

Поява теорії людського капіталу стала результатом необхідної оцінки нематеріальних факторів, чий вплив на ріст економіки дедалі посилювався. Твердження, що капітал складається лише з фізичних активів, було переглянуто, відтепер капіталом стали вважати будь-який актив - фізичний або людський, що володіє здатністю генерувати потік майбутніх доходів.

Подальші зміни в тенденціях розвитку матеріального виробництва, його ускладнення, зміни в способі виробництва, колосальний розвиток техніки та технологій, зміни в структурі зайнятості, викликані витісненням людини з матеріального виробництва, зростання ролі сфери послуг, що надає індивідуалізовані послуги та інформацію потягли за собою перетворення у продуктивних силах.

Зокрема, в якісно новій ролі стали виступати наука та теоретичні знання, адже в основі будь-якого технічного нововведення лежить теоретичний винахід, а новаторство спирається на досягнення теоретичних дисциплін, серед яких провідне місце посідають математика та фізика.

В 60-70-х рр. в результаті цих змін між національними економіками розгорнулася боротьба за кваліфіковану робочу силу. Розвинуті країни активно займалися переманюванням найбільш освіченої частини трудових ресурсів з інших країн. Нова хвиля науково-технічної революції змусили звернути увагу на те, чому робоча сила перетворюється на людський капітал.

Очевидно, що в основі цього процесу лежить не просто необхідність використовувати кваліфікованих робітників для обслуговування новітніх засобів виробництва. В основі цього процесу лежить здатність цієї робочої сили мислити та виробляти силою свого інтелекту специфічні продукти – інтелектуальні, а також, збільшуючи багаж власних знань та навичок, грамотно керувати новітніми засобами виробництва, приймаючи участь у створенні нової вартості.

Наука не залишалась осторонь світових реалій. Дослідження Д. Белла, Г. Кана, К. Томінагі, Р. Дарендорфа та багатьох інших авторів 60-70-х років привели до глибокого усвідомлення того, що характер сучасного суспільства радикально змінився. З'явилась теорія постіндустріального суспільства, прибічники якої підкреслювали, що запорукою сучасного суспільного прогресу є швидкий технологічний розвиток, який ґрунтується на перетворенні науки в безпосередню продуктивну силу, а мірилом такого прогресу виступає становлення всебічно розвиненої особистості та розширення творчих можливостей людини.

Особливості хвилі змін, починаючи з другої половини 1970-х стали доповнюватися ще й бурхливим розвитком інформаційних технологій, що пов'язувалися зі зростанням частки інтелектуальної складової продукції. Результатом розвитку інформаційної-виробничої сфери стало формування та нагромадження нематеріальних активів, нематеріального потенціалу суспільства – технологій управління, технологій ведення бізнес-процесів, наукові знання. Вже у 1980-ті рр. інформаційний сектор забезпечив більшу частину нових робочих місць, створюваних в економіці розвинутих країн.

З огляду на зміни в світових соціально-економічних процесах теорія людського капіталу є, на нашу думку, недостатньою для дослідження новітніх процесів та елементів, що визначають економічний розвиток, вона є вузькою і не охоплює всіх глобальних змін, що відбуваються з людиною як виробничим фактором.

По-перше, розробки засновників теорії людського капіталу можуть бути застосовані лише «до більшості масових виробничих процесів для диференціації оплати праці відповідно рівню кваліфікації» [157, С.47].

По-друге, людський капітал трактується, по суті, лише з позицій реалізації продуктивних функцій та здатностей, що не відрізняє його від традиційних понять індустріального суспільства – робочої сили та безпосередньо праці.

По-третє, теорія людського капіталу, що виходить, по суті, зі стійкості та інерційності системи потреб та переваг, а відповідно, і цілей індивіда, відповідає ступені розвитку, коли в структурі суспільних потреб переважали матеріальні потреби, котрі змінювалися відносно повільно.

Але економіка стрімко розвивається, матеріальні потреби стрімко змінюються, і практики часто обганяють теоретиків. Новий етап науково-технічної революції висуває особливі вимоги до трудових ресурсів, котрі охоплюють не лише область професійних, спеціальних навичок, але й суто людські якості робітника: його морально-психологічні, інтелектуальні властивості.

Вимоги ефективності виробництва продиктували і зміни в освіті, яка поступово набуває характеру вузькоспеціалізованої, унікальної та дорогої. Індивіди прагнуть до самореалізації та розвитку своїх здібностей, все частіше відбувається переважання нематеріальних потреб над матеріальними, а в суспільстві відбувається суттєве корегування цілей економічної системи.

Вимоги сучасного виробництва та рівня конкуренції вивели на перший план не просто робочу силу, а головну її якість – інтелект, з одного боку, а з іншого – знання та інформацію як основні стратегічні ресурси економічної

діяльності. Саме тому в економічній науці закономірним є зміщення акцентів дослідження від людського до так званого інтелектуального капіталу.

Інтелектуальний капітал посідає чільне місце серед категорій, породжених новим, постіндустріальним способом виробництва. Із швидким поширенням сфери застосування комп'ютерних технологій значний розвиток отримали телекомунікаційні засоби. Тим самим було створено матеріальні передумови для перетворення інформації та знань у всезагальний виробничий ресурс, який відсунув на задній план і фінансовий капітал, і робочу силу.

Отже, поява інтелектуального капіталу – це закономірний результат розвитку науки і технологій, глибокого проникнення їх у процес виробництва, величезного піднесення ролі та значення науки, людського розуму, інформації та знань у розвитку економіки і суспільства в цілому.

Однією з перших робіт, що поклала початок дослідженням інтелектуального капіталу була робота японського вченого Т. Сакайя «Вартість, створювана знанням, або історія майбутнього», опублікована в 1985 році. Сам термін в роботі не зустрічається, і хоча проблема інтелектуального капіталу зачіпається непрямо, через аналіз середовища його функціонування, витоки поняття простежуються досить ясно.

Працюючи над питанням про благо, що буде домінувати в економіці майбутнього, Т. Сакайя робить таке припущення: «Те, що ми, скоріше за все, будемо мати у великій кількості, можна назвати мудрістю у самому широкому значенні, яка включає людські здібності та знання, а також інформацію. «Запаси» того, що ми називаємо мудрістю, нагромаджувались і нагромаджуються в міру накопичення знань та досвіду, розповсюджуючись через системи освіти, інформаційні та комунікаційні сітки, а характер сприйняття та прочитання людьми нових даних обумовлюють її постійну адаптацію та перетворення у відповідності з існуючими потребами» [154, С.347]. Об'єднання в одне ціле людських здібностей, знань та інформації, або «мудрість», за Т. Сакайя, характеризує сутність інтелектуального капіталу і є відправною точкою для пов'язаних з ним подальших досліджень.

90-ті роки стали початком появи досліджень, присвячених проблемам інтелектуального капіталу, і перші спеціальні теоретичні праці відбивали результат практичної діяльності.

У 1997 р. була опублікована книга Лейфа Едвінсона та Майкла Мелоуна «Інтелектуальний капітал. Визначення істинної вартості компанії». У ній знайшов відображення досвід виявлення, оцінки й управління інтелектуальним капіталом шведської фінансової корпорації «Scandia». Лейф Едвінсон і Майкл Мелоун спробували дати визначення інтелектуальному капіталу через розкриття його структури. Автори дотримуються досить широкого трактування інтелектуального капіталу, відносячи до нього фактично всі види ресурсів сучасної корпорації, які не піддаються традиційним оцінкам [197, С.224].

Дослідники виділили у межах інтелектуального капіталу "людський капітал" (human capital) – сукупність знань, практичних навичок і творчих здібностей службовців компанії, що прикладаються до виконання поточних завдань, і "структурний капітал" (structural capital) – технічне і програмне забезпечення, організаційна структура, патенти, торгові марки, все, що дозволяє працівникам компанії реалізувати свій виробничий потенціал. Лейф Едвінссон і Майкл Мелоун відзначають, що кожна з цих форм капіталу породжена людськими знаннями, і саме їх сукупність визначає приховані джерела цінності, які наділяють компанію нетрадиційно високою ринковою оцінкою.

Безумовно, заслуговує на увагу і книга Томаса Стюарта, американського економіста й публіциста, «Інтелектуальний капітал. Нове джерело багатства корпорації», також уперше опублікована у 1997 р. у США й Англії. Автор розглядає специфіку сучасної економіки як породження інформаційної ери, звертається до розуміння інтелектуального капіталу як джерела цінності компаній та запоруки їх успішного розвитку.

У роботі Енні Брукінг інтелектуальний капітал використовується як «термін для позначення нематеріальних активів, без яких компанія не може

тепер існувати» [16, С.11]. У структурі інтелектуального капіталу автор виділяє ринкові активи (потенціал, що забезпечується нематеріальними активами, пов'язаними з ринковими операціями – марочні назви товару, канали розподілу, контракти та угоди), людські активи (сукупність колективних знань співробітників підприємства, їх творчих здібностей, вміння вирішувати проблеми, лідерських якостей, підприємницьких та керівних навичок), інтелектуальну власність (ноу-хау, торгові секрети, патенти, різні авторські права) та інфраструктурні активи (технології, методи та процеси, котрі роблять можливою роботу підприємства – корпоративна культура, методи оцінки ризику, методи управління торговим персоналом, бази даних по ринку в цілому та окремим покупцям) [16, С.11-12].

Ці праці багато в чому й сформували основу теоретичних поглядів на визначення й структуру інтелектуального капіталу, можна говорити про дуже швидкий, стрімкий розвиток подальших досліджень стосовно сутності інтелектуального капіталу.

Зокрема, Б. Леонтьєв підходить до визначення інтелектуального капіталу через розкриття його структури трохи ширше. Під інтелектуальним капіталом того чи іншого суб'єкта він розуміє «сукупність наявних у нього законних прав на результати його творчої діяльності, його природних і набутих інтелектуальних здібностей і навичок, а також нагромаджені ним бази знань і корисних відносин з іншими суб'єктами» [101, С.39].

Цікавим є визначення, запропоноване Х. Макдональдом: «Інтелектуальний капітал це знання, які є в організації і можуть використовуватися для одержання різних переваг перед конкурентами» [226, С.67]. Тут уже окреслено контури інтелектуального капіталу як економічної категорії, тобто знання співробітників компанії, які є в організації і дають переваги перед конкурентами, здатні породжувати нову вартість. Проте віднесення до інтелектуального капіталу тільки знань значно звужує це поняття, залишає за його межами такі об'єкти, як клієнти компанії, торгові

марки, лояльність, структура управління, корпоративна культура, які цілий ряд дослідників також відносять до інтелектуального капіталу.

На думку російського вченого Іноземцева В. Л., інтелектуальний капітал являє собою щось на зразок «колективного мозку», що акумулює наукові та звичайні знання робітників, інтелектуальну власність, накопичений досвід, спілкування та організаційну структуру, інформаційні мережі та імідж фірми. Інформація та знання, ці специфічні за своєю природою та формам участі у виробничому процесі фактори, в рамках фірм приймають вигляд інтелектуального капіталу [68, С.304].

Досить виражено до визначення інтелектуального капіталу підходить російський вчений М. Ескіндаров, котрий вважає, що «інтелектуальний капітал є системою характеристик, що визначають спроможність людини, тобто якість робочої сили індивіда. Ця спроможність матеріалізується або проявляється в процесі праці, яка створює товар, послуги, додатковий продукт з метою їхнього відтворення на основі економічного інтересу як кожного суб'єкта, так їхньої сукупності» [198, С.195].

Українські вчені також пропонують власні підходи до визначення категорії "інтелектуальний капітал". Зокрема, Є. Марчук розглядає інтелектуальний капітал як "суму знань, досвід, професійну підготовку та інтуїцію всіх працівників підприємства, установи (або держави)" [109, С.18]. До цього ще додаються напрацьовані людські зв'язки, інформація у вигляді баз даних, інтелектуальна власність, комп'ютерна мережа тощо.

Академік НАН України Чухно А. А. зазначає, що інтелектуальний капітал на підприємстві виступає у формі нематеріальних активів компанії, тобто знань її співробітників (людський капітал), а також організаційної структури та інтелектуальної власності (структурний капітал). Крім того, він пропонує ввести поняття «технологічний капітал», оскільки саме технологія відіграє роль критерію цивілізаційного прогресу; знання та інформація як головний ресурс втілюються в людині і виявляються у зростанні людського

капіталу і в новій технології, що знаходить прояв у зростанні технологічного капіталу [187, С.53].

Проаналізувавши різні точки зору щодо визначення інтелектуального капіталу, приведемо авторську позицію. На наш погляд, інтелектуальний капітал як економічна категорія являє собою систему економічних та соціальних відносин суспільства, пов'язаних із формуванням, примноженням та використанням інтелектуальних здібностей індивідів, що реалізуються в процесі творчо-інноваційної діяльності і забезпечують досягнення цілей як окремого підприємства, так і національної економіки в цілому.

Незважаючи на значну кількість праць, присвячених інтелектуальному капіталу, в його дослідженнях на сьогоднішній день більше питань, ніж відповідей, оскільки теоретичні дослідження стосовно сутності та основ інтелектуального капіталу як категорії досить розрізнені, і зачіпають переважно окремі його аспекти.

Більшість вчених розглядає інтелектуальний капітал мікрорівня (фірми), це пояснюється тим, що найбільш актуальними з точки зору практики та недослідженими для економістів є питання визначення, оцінки, обліку інтелектуального капіталу на виробництві та в сфері послуг, а також вплив розмірів вкладень в інтелектуальний капітал на прибуток та ефективність виробництва.

Однією з основних проблем, пов'язаних з використанням інтелектуального капіталу, особливо це стосується інформаційного сектора, сфери особистих і ділових послуг, тобто тих галузей, які засновані на використанні знань та унікальних здібностей працівників, є визначення реальної вартості фірми.

Проблема полягає в тому, що в реальній вартості активів не відбиваються такі нематеріальні активи, як вартість унікальної робочої сили. Інтелектуальний капітал як одне з найважливіших джерел цінності компанії породжений ресурсом, котрим компанія не в змозі володіти – її працівниками.

Забезпечуючи високі ринкові показники діяльності, вони, по суті, не є її активом.

За вартість складових інтелектуального капіталу на сьогоднішній день приймається різниця між ринковою та балансовою вартістю компанії. Природно, що в цьому випадку багато факторів невиробничого характеру впливають на процес оцінки реальної вартості компанії. Крім того, з розвитком інформаційного суспільства збільшується й буде збільшуватися розрив між ринковою вартістю фірми та ціною її балансових активів. Саме тому економісти намагаються знайти адекватний механізм оцінки реальної вартості фірми та інтелектуального капіталу на мікрорівні.

На сьогоднішній день економісти виділяють 4 категорії методів виміру інтелектуального капіталу на мікрорівні:

1. Методи прямого виміру інтелектуального капіталу – Direct Intellectual Capital methods (DIC) – до цієї категорії відносяться методи, що ґрунтуються на ідентифікації та оцінці в грошах окремих активів чи окремих компонентів інтелектуального капіталу. Після того, як оцінені окремі компоненти інтелектуального капіталу чи навіть окремі активи, виводиться інтегральна оцінка інтелектуального капіталу компанії.

2. Методи ринкової капіталізації – Market Capitalization Methods (MSM) - вираховується різниця між ринковою капіталізацією фірми та власним капіталом її акціонерів, а величина, яку отримали, розглядається як вартість її інтелектуального капіталу чи нематеріальних активів.

3. Методи віддачі на активи – Return on Assets methods (ROA) – відношення середнього доходу компанії до вирахування податків за певний період до матеріальних активів компанії – ROA компанії – порівнюється з аналогічним показником для галузі в цілому. Щоб вирахувати середній додатковий дохід від інтелектуального капіталу, отриману різницю множать на матеріальні активи компанії. Далі шляхом прямої капіталізації чи дисконтування отриманого грошового потоку можна отримати вартість інтелектуального капіталу компанії.

4. Методи підрахунку балів – Scorecard Methods (SC) – ідентифікуються різні компоненти нематеріальних активів чи інтелектуального капіталу, генеруються індикатори та індекси у вигляді підрахунку балів. Застосування SC методів не передбачає отримання грошової оцінки інтелектуального капіталу, ці методи подібні до методів діагностичної інформаційної системи.

Разом з тим, майже не вивченим є інтелектуальний капітал на національному, тобто макрорівні. Більшість досліджень концентруються на проблемах відтворення робочої сили та проблемах освіти, а тому в цілому їх скоріше можна віднести до теорії людського капіталу. Інтелектуальний капітал на макрорівні вимагає подальших досліджень для вироблення його чіткого визначення, оцінки, структури, особливостей відтворення.

Не зважаючи на те, що обидва терміни «людський капітал» та «інтелектуальний капітал» ввійшли в економічний оборот і закріпилися в ньому, у їх використанні спостерігається плутанина.

В літературі спостерігаються такі підходи:

1. Ігнорування при вивченні одного з понять іншого. Основна маса вчених, займаючись проблемами інтелектуального капіталу, до питань людського капіталу взагалі не звертається, оскільки вважають, що інтелектуальний капітал є більш сучасним терміном.

2. Термінологічне змішування понять людського та інтелектуального капіталів. Таке зустрічається, коли вони використовуються для характеристики змін в сучасній економіці та загальних тенденцій розвитку. В результаті здається, що багато в чому ці поняття тотожні, інтелектуальний капітал приходить на зміну капіталу людському, просто точніше відбиває сучасні тенденції. Але насправді обидва поняття чітко окреслюють кожне свою область. Отож, виникає багато запитань щодо розмежування людського та інтелектуального капіталів та розуміння, як вони співвідносяться одне з одним. Зважаючи на вищезазначені підходи, доцільним, на наш погляд, є дослідження цієї різниці та співвідношення двох видів капіталів на мікро- та макрорівнях.

Людський капітал на фірмі (мікрорівень) представляє собою колектив, що володіє певним запасом акумульованих знань, навичок, вмінь, мобільністю, взаємозамінністю робітників. Все це дає можливість виконувати поставлені завдання швидко і якісно, а головне – постійно підвищувати виробництво доданої вартості, не збільшуючи витрат на заробітну плату.

Інтелектуальний капітал на мікрорівні можна представити як інтелектуальний людський та інтелектуальний структурний капітал.

- інтелектуальний людський капітал – це акумульовані інтелектуальні здібності та спеціальні знання, котрі безпосередньо використовуються у виробництві продукту, що виготовляється, чи дозволяють організувати роботу підприємства; носіями такого роду знань та навичок, які невіддільні від їх носіїв – людей, є виключно кваліфікований персонал;
- інтелектуальний структурний капітал – це нематеріальні фактори різного порядку (патенти, ліцензії, торгові марки, організаційні структури, електронні сітки, бази даних, системи зв'язку фірми і т.д.), що забезпечують ефективну роботу підприємства.

На національному рівні (макрорівень) людський капітал є сукупністю працездатного населення. Визначення меж за віковим фактором не є випадковим, воно дозволяє включити в склад людського капіталу і незайняте населення, наприклад, домогосподарок, оскільки вони також беруть участь у відтворювальному процесі, виховуючи дітей і забезпечуючи побут. З іншої сторони, діти, наприклад, не можуть бути включені у склад людського капіталу, оскільки через вік не приносять віддачі, тобто є не капіталом, а лише потенціалом суспільства, його ресурсом.

За недостатнього використання людського капіталу на макрорівні, наприклад, за масового безробіття, екстенсивного способу виробництва, людський капітал перетворюється на потенціал, оскільки не має можливості забезпечувати адекватний витратам на його виробництво прибуток. Таким чином, є відсутньою одна з ознак капіталу – його здатність до самозростання – а тому він вже не представляє собою виробничий ресурс. Необхідно

зауважити, що національний продукт має вироблятися з максимальним використанням освітнього та кваліфікаційного рівня населення, адже лише в цьому випадку людський капітал реалізує свої функції власне як капітал.

Важлива особливість інтелектуального капіталу країни (і це впливає на способи його дослідження на макрорівні) полягає в тому, що цей показник формується з різних елементів національних активів, можна сказати, «розкиданий» по всіх активах, що беруть участь у суспільному відтворенні. Більш того, він є і у тих активах, які з позицій сучасної економіки можуть зовсім не відноситися до передових галузей. Тому варто визнати, що виділення на рівні всієї економіки складових частин інтелектуального капіталу є складним процесом. Слід відзначити, питання, пов'язані з виділенням складових елементів інтелектуального капіталу на макрорівні практично не розкриті в літературі. Одна з небагатьох спроб висвітлити їх подана у праці російського економіста В.А. Супрун [166, С.110-114].

На нашу думку, на макрорівні, так само як і на мікрорівні можна виокремити інтелектуальний людський та інтелектуальний структурний капітал.

Інтелектуальний людський капітал на національному рівні включає:

1. Високоосвічену частину населення, що володіє вищою освітою, а також різними вченими ступенями. Навіть, якщо людина, що має вищу освіту чи вчену ступінь не користується отриманими знаннями в ході виробничого процесу, наприклад працює не за фахом, від цього вона не перестає бути носієм знань, духовного і культурного багажу і тим самим брати участь у відтворювальному процесі суспільства як інтелектуальна одиниця.

Інтелектуальний капітал є поняттям комплексним, таким, що зачіпає не тільки безпосереднє виробництво, але й змінює його способи, і в першу чергу впливає на увесь відтворювальний процес суспільства. Інтелектуальний капітал функціонує не тільки в рамках виробництва додаткового продукту, але й за його межами, змінюючи систему цінностей та потреб людини,

переміщуючи їх в область нематеріальних, змушуючи шукати, в першу чергу, власної реалізації – інтелектуальної чи моральної.

2. Бізнесменів та підприємців, адже діяльність цієї категорії населення у своєму роді унікальна і містить у собі елементи творчості, неабиякий розумовий та інформаційний потенціал. По суті, вони представляють собою прошарок генераторів ідей.

Що ж до дрібних підприємців, основна частина їх зайнята у примітивних підгалузях сфери обслуговування та дрібної торгівлі. За розміром капіталу ці підприємства в сучасній економіці не можна віднести до інноваційного бізнесу. До того ж, основні засади ведення справ у цій сфері вже пропрацьовані, дрібне підприємництво в основному не вимагає особливих інтелектуальних навичок, творчості та здібностей до генерування нових ідей.

3. Винахідників та раціоналізаторів. В усіх розвинутих країнах економічний ефект від упровадження винаходів величезний. Розвиток та існування винахідництва значною мірою залежить від держави, її законодавчого регулювання і виконавчого управління. Державні органи відіграють велику роль у спрямуванні та підвищенні ефективності винахідництва. З розвитком винахідництва і раціоналізаторства нерозривно пов'язаний надійний захист прав на інтелектуальну власність. Дієва система правового забезпечення інтелектуальної власності є базою для зростання кількості винаходів та раціоналізаторських розробок.

Інтелектуальний структурний капітал на національному рівні представляє собою сукупність таких елементів:

1. *Інформаційна структура суспільства.* Цей елемент інтелектуального капіталу пов'язаний з накопиченням та зберіганням інформації, як найважливішого ресурсу виробництва за умов постіндустріального суспільства. Виділення інформаційної структури суспільства в якості однієї з найважливіших складових інтелектуального капіталу обумовлене тим, що за умов постіндустріального суспільства саме інформація стає найважливішим ресурсом виробництва.

В інформаційній структурі суспільства можна виділити:

- сховища та накопичувачі інформації (різного роду бази даних, та бібліотеки будь-якого характеру);
- засоби і способи передачі даних та інформації (в цьому випадку принциповою є оцінка за якістю засобів зв'язку, а також за масовістю їх характеру, доступності, швидкості та надійності).

2. *Система наукових і проектних установ, або система «виробництва» знань.* Цей елемент об'єднує будь-які види наукових, науково-виробничих структур, конструкторських бюро і проектних установ, а також вузівську науку та наукові лабораторії великих корпорацій. Форми власності та їхнє відношення до військово-промислового комплексу в цьому випадку не мають значення. Незалежно від того, чи буде зроблений ними інтелектуальний продукт приймати участь у виробництві додаткового продукту, їхня діяльність у будь-якому разі є частиною процесу суспільного відтворення, в процесі якого збільшується величина суспільного додаткового продукту.

Цей висновок ґрунтується на тому, що будь-яке інтелектуальне виробництво об'єднує у собі два процеси – виробництво знань, інформації та їх споживання. Через специфічні особливості знань та інформації, як унікальних ресурсів виробництва, цей процес набуває замкнутого характеру, тобто будь-яке їх виробниче або невиробниче споживання породжує на наступному етапі знання та інформацію, але вже поновлені, збільшені кількісно або поліпшені якісно. Саме тому будь-який інтелектуальний продукт, так чи інакше, бере участь у процесі суспільного відтворення, якщо не прямо, то опосередковано.

3. *Система освіти.* Саме від ефективності моделі освіти робочої сили залежить власне можливість появи інтелектуального людського капіталу. Великий внесок у вивчення ефективності фінансування системи освіти внесла теорія людського капіталу, зокрема дослідження щодо співвідношення державних і приватних інвестицій в освіту.

Принциповим моментом при дослідженні системи освіти як частини механізму відтворення інтелектуального капіталу є фактори якості та доступності освіти. Саме система освіти визначає рівень націй: культурний, духовний та інтелектуальний. У тому випадку, якщо переважаючою є система платної освіти, то проявляються такі негативні моменти.

По-перше, не відбувається досить якісний інтелектуальний відбір тих, кого навчають, при цьому певна кількість обдарованих людей виявляються позбавленими можливості реалізуватись. Разом з тим, державні програми безкоштовного навчання людей, що мають неординарні дані, не дозволяють повністю вирішити цю проблему. Слід зазначити, що в умовах постіндустріального суспільства така ситуація безпосередньо відбивається на ефективності національної економіки.

По-друге, в результаті переважання системи масової платної освіти знижується загальний культурний та інтелектуальний рівень нації, що негативно відбивається на якості інтелектуального капіталу на рівні національної економіки, знову ж таки знижуючи її конкурентоспроможність.

По-третє, у результаті «недоосвіченості» нації система потреб не може виступати стимулом для розвитку багатьох передових галузей постіндустріальної економіки, і це також знижує ефективність національної економіки.

4. *Державна структура управління.* У цьому елементі інтелектуальний капітал країни представляє сформовану систему державного менеджменту, ефективність якої знаходить прояв у зниженні трансакційних витрат на макрорівні, через формування найбільш адекватної інституціональної структури.

Тут має значення швидкість та ефективність прийняття і реалізації законів. Важливим буде механізм функціонування як законодавчої, так і виконавчої гілок державної влади. Через особливу значимість у сучасних умовах знань та інформації, окремо варто виділити ефективність захисту наукового та інформаційного потенціалу країни. Сюди входить як правове

поле (законодавчі акти), так і практика прецедентів (тобто виконання цих самих законів). У цілому ж всі сфери державної політики як зовнішньої, так і внутрішньої будуть певним чином представлені в цьому елементі інтелектуального капіталу.

Пріоритетне значення надається соціальній політиці в області пенсійного забезпечення та медичного обслуговування та зовнішньоекономічній політиці (враховується ступінь відкритості економіки, політика в області виробництва та реалізації інтелектуального продукту, фінансування дослідницьких робіт, проблеми зайнятості (сюди входять такі основні моменти, як, наприклад, залучення «мізків» з-за кордону або акцент на підготовку фахівців всередині країни), обміну науково-технічною інформацією).

Підводячи підсумок проведеному порівнянню інтелектуального та людського капіталів, можна зробити висновок, що людський капітал представляє собою трудові ресурси в цілому, до яких висуваються певні вимоги у кваліфікації. Тоді як інтелектуальний капітал з точки зору робочої сили (людини) пов'язаний лише з унікальними здібностями людини.

З даного висновку випливає ще один рівень аналізу різниці інтелектуального і людського капіталу – їх реалізація відносно засобів виробництва. Людський капітал реалізується лише у взаємодії із засобами виробництва. Причому людський капітал представляє собою сукупність навичок, вмінь, знань, втілених у колективі, як фірмі, так і суспільства в цілому. В цьому розумінні можна сказати, що людський капітал – поняття суспільне.

Інтелектуальний капітал може бути реалізований без безпосереднього поєднання з суспільними засобами виробництва, оскільки представляє собою унікальні навички працівника, що дають можливість за певних умов отримувати монопольний прибуток. Тому інтелектуальний капітал – поняття індивідуальне.

Дійсно, інтелектуальний капітал людини представляє собою не просто певну кваліфікацію, але цілий комплекс якостей (талант людини, морально-

психологічні якості, здатність швидко приймати рішення, духовний потенціал), котрі у своїй сукупності проявляють як капітал, що генерує прибуток.

Наявність унікальних здібностей або інтелектуального капіталу людини робить його власника монополістом. Зокрема, ім'я видатного художника, архітектора, дизайнера є чи не основним фактором вартості. Хірургів-кардіологів у світі достатньо, однак усього кілька людей є унікальними спеціалістами, яким довіряють найбільш складні операції. І, природно, коли справа стосується власного здоров'я або здоров'я близьких, кожний хотів би довіритися тільки такому фахівцю. І в цьому випадку питання грошей вже не стоїть. Саме тому людина, що володіє унікальними знаннями, інтелектуальним капіталом, має можливість одержувати монопольний прибуток.

Простежується пряма аналогія з фірмою-монополістом. Маючи монопольне становище, вона на ринку має можливість формувати ціну за принципом домінування. Так і володар інтелектуального капіталу – діє в ціновому коридорі, що перевищує середню ринкову ціну. У певному значенні покупці «підлаштовуються» під нього.

Як бачимо, економічні категорії «людський капітал» та «інтелектуальний капітал» ґрунтуються на місці й функціях людини в економічній системі, її здатності до праці, тому мають багато загального. Окрім них на сьогоднішній день у науковому обігу, у різних наукових соціальних дисциплінах і в громадській політиці активно використовується категорія “соціальний капітал”, її поява та використання зумовлена об’єктивними процесами, пов’язаними з соціалізацією суспільного життя.

Саме розвиток людського капіталу, потреба в економічній реалізації та ефективному захисті нових можливостей робочої сили, зростання залежності підприємців і суспільних результатів їх господарської діяльності від якості праці та активності найманого працівника викликали до життя таку інституціональну форму функціонування та усупільнення праці, як соціальний капітал.

Ідею соціального капіталу започаткували та розвинули такі дослідники: П'єр Бурдьє, Джеймс Колмен, Роберт Патнам, Френсіс Фукуяма. Вони пов'язували її з підвищенням ефективності урядів, економічного розвитку й економічної діяльності. Зокрема, Джеймс Колмен, котрий зазначає, що дана категорія «не підпадає під строгу дефініцію» так само як фізичний та людський трактує соціальний капітал як потенціал взаємної довіри і взаємодопомоги, що цілеспрямовано сформований у міжособистих відносинах: зобов'язання і очікування, інформаційні канали і соціальні норми [207, С.54].

На кшталт фізичному і людському капіталу, втіленому у знаряддях праці і навчанні, що підвищують індивідуальну продуктивність, соціальний капітал проявляється в таких елементах громадської організації, як соціальні мережі, соціальні норми і довіра, що створюють умови для координації і співпраці заради взаємної вигоди.

Соціальний капітал – це соціальний об'єднувальний інструмент, що дозволяє мобілізувати додаткові ресурси відносин на основі взаємодовіри людей. Здатність нагромаджувати соціальний капітал не є індивідуальною характеристикою особистості, це – особливість тієї мережі відносин, що вибудовує індивід, тобто соціальний капітал – це результат участі людини в соціальній структурі. Відкритий діалог дозволяє людям вчитись одне в одного. Цей процес може бути охарактеризований як соціальне навчання [217, С.76].

Практично всі інтелектуальні переваги знаходяться у знаннях, що передаються суспільством, здобуваються у процесі соціалізації, інтеграції в систему суспільних відносин. Ці знання характеризують соціальний інтелектуальний рівень, або ж соціальну кваліфікацію. Термін “навчання” тут варто розуміти системно – як процес самонавчання і саморозвитку через встановлення нових соціальних зв'язків, створення нових соціальних структур. Такий процес забезпечує інтеграцію досвіду окремих особистостей у суспільний досвід і навпаки.

Соціальний капітал характеризується наступними рисами [44, С.70].

По-перше, соціальний капітал – це завжди продукт організованої взаємодії, тому він має суспільну, а не індивідуальну природу. Економічний капітал знаходиться на банківських рахунках, людський капітал – у головах людей, соціальний капітал властивий структурі їхніх відносин. Для володіння соціальним капіталом людина повинна бути пов’язана з іншими людьми, і ці “інші люди” – фактичне джерело його переваги.

По-друге, соціальний капітал, як елемент функціонування соціально організованої суспільної системи, не може знаходитися в приватній власності, тобто є суспільним благом. Отже, соціальний капітал вкладений у соціальну структуру і є суспільним благом. Соціальний капітал має власну динаміку і характеризується порівняно з економічним капіталом, більшою невизначеністю і меншою прозорістю.

Соціальні мережі не виникають самі собою, а конструюються через залучення спеціальних стратегій, зорієнтованих на інституалізацію групових відносин. Інституалізація соціальних зв’язків допомагає використовувати як надійне джерело одержання інших соціальних вигод.

Економічну сутність соціального капіталу проаналізував і український професор Веніамін Сікора: “Соціальний капітал стає головним напрямом економічного мислення в сфері економічного розвитку і фактично утверджується як нова парадигма. Він фактично складає 78 % у сукупному багатстві розвинених ринкових економік, і виробляє те, без чого не може існувати ринкова економіка - довіру між людьми. Зараз на Заході видаються сотні праць, де обґрунтовується, що в разі відсутності певного рівня довіри між людьми в країні влада, господарювання - це лише втрата часу” [159, С.28].

Реалізувати соціальний капітал можна, конвертуючи його в інші значимі форми капіталу. Зокрема, специфічною особливістю функціонування соціального капіталу є його тісна залежність від рівня сформованості у національній економічній системі капіталу інтелектуального. Адже риси та ознаки, притаманні соціальному капіталу, можуть бути належним чином реалізовані за умови значної інтелектуалізації праці, що створює майже

адекватну залежність різних видів праці (у тому числі управлінської, підприємницької, найманої) у визначенні принципів та форм їх взаємодії у процесі організації виробництва товарів та послуг.

Якщо ж інтелектуальна праця не є масовим і необхідним для забезпечення конкуренції в усіх сферах суспільної економічної діяльності явищем, можливості розвитку соціального капіталу значно обмежені, оскільки з боку власників інших форм капіталу – фінансового, фізичного тощо, втрачаються потреба та інтерес до соціального партнерства, прозорості у відносинах із найманими працівниками, знижується рівень соціальної відповідальності бізнесу, та й з боку державних органів влади спостерігається відверте ігнорування думки та позиції зайнятих у виробництві.

1.2. Інтелектуальний капітал як ключовий фактор виробництва у постіндустріальному суспільстві

Категорія «інтелектуальний капітал», як видно з вищезазначеного, досить нова, і зобов'язана своєю появою теоріям постіндустріального та інформаційного суспільства, виникнення яких було пов'язано з процесами, що мали місце в економіці розвинутих країн (збільшення частки інтелектуальної складової продукції та інформатизації економічних процесів).

Ці теорії ставили інтелектуальний капітал, який, ґрунтуючись на знаннях та інформації, почав виступати як новий фактор виробництва, в центр свого дослідження. Звідси, є закономірним інтерес з боку економічної науки до проблематики, пов'язаної з дослідженнями сутнісних характеристик інтелектуального капіталу, його функцій і ролі щодо змін у соціально-економічній та організаційно-економічній структурі виробництва.

Вимоги сучасного виробництва та рівня конкуренції висунули на перший план не просто робочу силу, а її якісні властивості, серед яких природні якості (здоров'я, психофізіологічна стабільність та ін.), виховання, що дає індивіду можливість і бажання виконувати роботу, систематично працюючи над собою, професійна підготовка, кваліфікаційний рівень, що

поєднується з неухильною роботою над його підвищенням, пошук нових рішень, постійне підвищення культурного рівня, що розширює коло знань і мислення, почуття власника [66, С.43]. З іншого боку, в сучасному суспільстві основними стратегічними ресурсами економічної діяльності виступають знання та інформація.

З огляду на це можна сказати, що інтелектуальним капіталом у сучасних умовах можуть володіти люди будь-яких професій, здатні до творчого мислення, тому що їхнім капіталом стає здатність до неординарних учинків і дій. Але, присвятити себе науковій або будь-якій іншій інтелектуальній діяльності вони вирішують тільки тоді, коли можуть очікувати від цього вигоди, – як грошової, так і морально – психологічної. Носіями інтелектуального капіталу можна назвати професіоналів, наділених здібностями, що є унікальними, і які складно замінити. Саме інтелектуальні здібності людини, її інтелект як основна якісна характеристика робочої сили забезпечують високий динамізм і високу якість соціального і економічного прогресу суспільства.

Інтелект – (лат. *intellectus* – розум) – розум, здатність мислити, проникливість, сукупність тих розумових функцій (порівняння, абстракції, утворення понять, судження, висновки тощо), які або перетворюють сприйняття у знання, або критично переглядають уже наявні знання, або аналізують їх [176, С.181].

Інтелект характеризується специфікою особистісних якостей людини, її світосприйняття, умовами її розвитку, психологічними характеристиками, здатністю до узагальнень, пам'яттю і т.д. З філософської точки зору інтелект виступає як протилежність почуттєвому сприйняттю – відчуттю. Відповідно “інтелектуальний” означає розумовий, що належить до пізнання, яке здійснюється розумом. Інтелектуальні результати в галузях розумової діяльності (науки, техніки) подаються як результати пізнання.

Інтелект власне слугує формою існування інформації й знань.

З філософської точки зору інформація – всезагальна, універсальна властивість матерії, яка виражає характер і ступінь її впорядкованості. У загальному вигляді інформація складається з фактів та даних, що окреслюють окрему ситуацію чи проблему [176, С.184]. Усвідомлення інформації становить спосіб її перетворення в знання як результат процесу сприйняття і переробки інформації людським інтелектом. Відмінною особливістю інформації є самостійність способу її існування як по відношенню до її виробника, так і до споживача.

Інформація, щоб перетворитися в знання, потребує творчої обробки, яку можна проводити лише на інтелектуальному рівні, рівні людського розуму і штучного інтелекту. Знання являє собою безпосередній спосіб існування свідомості, тому невід'ємне від свого суб'єкту. Будь-яке знання, навіть коли воно належить окремому індивіду, є суспільним за своєю суттю. Знання виступає як об'єктивоване ідеальне, але разом з тим і практичне втілення всезагальної продуктивної сили людини.

Знання та інформація втілюються в людині і виявляються у зростанні її унікальних здібностей, значимість яких для суспільства найкраще оцінюється в умовах ринку. Кожний новий результат інтелектуальної праці, кожне нове знання виступає у якості інтелектуального ресурсу, що є так чи інакше придатним для споживання та використання іншими людьми у своїх інтересах [32, С.22].

Накопичення інтелектуального капіталу здійснюється в процесі діяльності, де власник цього капіталу виступає або об'єктом, або суб'єктом, або результатом впливу. Для формування й розвитку творчих здібностей потрібні інвестиції, але лише їх недостатньо, оскільки процес накопичення інтелектуального капіталу – це не просте вкладення коштів і ресурсів, а усвідомлена й цілеспрямована діяльність як самого носія цих якостей, так усього суспільства.

Інтелектуальний капітал створюється як у суспільному секторі економіки, за допомогою ринкового механізму, так і в особистому, в тому

розумінні, що витрати праці й зусиль на саморозвиток й самовдосконалення відіграють вирішальну роль у цьому процесі. Але ці витрати неминуче включаються потім у суспільні витрати, як рух усього відтворювального процесу, тому що накопичений запас знань, вмінь і інших виробничих якостей людини може бути реалізований і одержати оцінку тільки в суспільстві за допомогою активної діяльності їхнього власника. Накопичення інтелектуального капіталу працівника завжди безпосередньо чи непрямо пов'язане з діяльністю інших людей та використанням створених ними знань.

Таким чином, інтелектуальний капітал так чи інакше представляє собою акумульовані інтелектуальні здібності (здатність людини до сприйняття нової інформації, навчання, перепідготовки, адаптації до нових умов, здатність неординарно мислити та формувати нові ідеї) та спеціальні знання, котрі безпосередньо використовуються у виробництві продукту, що виготовляється, дозволяють організувати роботу підприємства та надають можливість створювати і реалізовувати нову додану вартість в процесі руху інтелектуального капіталу.

Результатом інтелектуальної, розумової, творчої діяльності людини виступає інтелектуальний продукт, що втілюється у відкриттях, винаходах, наукових проектах, раціоналізаторських пропозиціях, творах літератури, мистецтва. На певному етапі розвитку цей результат інтелектуальної діяльності перетворюється в товар, об'єкт угод купівлі – продажу, тобто опосередковується ринковими відносинами. Найчастіше інтелектуальний продукт виробляється в умовах «природної монополії», що розуміється як унікальність людського інтелектуального ресурсу [66, С.47]. І ця монополія обмежена лише можливостями розвитку самого інтелекту. Результати інтелектуальної праці персоніфіковані.

Інтелектуальний продукт має суспільну корисність, він найвищою мірою втілює суспільне начало, властивість бути предметом «для інших». В той же час інтелектуальний продукт не є повною мірою товаром.

Існує, принаймні, три основні відмінності товару та інтелектуального продукту [66, С.54]:

- 1) товар є уречевленою формою праці приватних виробників, тоді як інтелектуальний продукт може бути неуречевлений;
- 2) при споживанні інтелектуального продукту його корисність не зникає як у традиційного товару;
- 3) в основі вартості інтелектуального продукту лежать не суспільно необхідні, а індивідуальні затрати праці, тому що продукт інтелекту неповторний.

Інтелектуальний продукт в сучасній економіці може мати товарну і нетоварну форми. Це обумовлено тим, що одні продукти можуть виступати як індивідуальні блага, що об'єктивуються на певному носії, відчужуються і стають предметом відносин обміну і, відповідно, набувають товарної форми; інші є суспільними благами, котрі представляють собою суспільну корисність, загальнодоступні для будь-кого, хто бажає ними скористатися (наприклад, наукові відкриття). Таким чином, інтелектуальний продукт є продуктом праці, призначеним для обміну на ринку, будучи, в той же час, за своєю сутністю суспільною корисністю.

Інтелектуальний продукт, як кінцевий результат «усмоктує» у себе чужі ідеї, знання, відкриття, які є надбанням суспільства. Але його результуюча форма являє собою щось нове, досі невідоме. Виникає питання, яким чином виміряти й оцінити саме той «приріст» знань, що і визначає цей продукт у якості кардинально нового? Складається необхідність монополізації не всього знання, а саме цього «приросту». Людська думка, ідея, втілена на практиці, приносять найчастіше набагато більше вигоди, аніж звичні матеріальні об'єкти власності. Ідея, перетворена в життя, в остаточному підсумку також здобуває матеріальну форму, а володіння, розпорядження й використання нематеріального об'єкта приносить матеріальний дохід.

Необхідно зазначити, що у будь-якому виробничому процесі основою є інтелектуальні витрати знань. Ця теза характерна для усього виробничого

процесу у всьому різноманітті його галузей, а не лише наукоємких, тобто таких, що виробляють інтелектуальний продукт. Останні ж засновані на використанні інформації в якості свого головного виробничого ресурсу, тому процес використання інтелектуального капіталу в них є найбільш очевидним.

Інтелектуальні продукти мають наступні особливості:

- а) є продуктами природної монополії інтелекту творців;
- б) мають властивість обміну, не відчужуються повністю, а запозичуються і тому можуть бути об'єктом відразу декількох угод;
- в) більшість інтелектуальних продуктів складається з матеріального носія й ідейної частини, що є об'єктом правового захисту;
- г) не зникають в процесі споживання;
- д) створюються ці продукти винятково не для особистого, а для суспільного споживання.

Право на володіння інтелектуальним продуктом, як результатом інтелектуальної діяльності та інтелектуальної творчої праці називається інтелектуальною власністю. Інтелектуальна власність визначає, що результат інтелектуальної творчої діяльності, власного творчого пошуку має бути певним чином об'єктивований (втілений у певну об'єктивну форму) та здатний до відтворення..

Поняття «Інтелектуальна власність» вперше було використане в Конвенції про створення Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), прийнятої 1967 року у Стокгольмі. Конвенція про створення ВОІВ трактує поняття інтелектуальної власності максимально широко [139, С.57].

Згідно п.VIII ст.1. цієї Конвенції «інтелектуальна власність включає права, що стосуються до:

- літературних, художніх та наукових витворів;
- винаходів у всіх областях людської діяльності;
- наукових відкриттів;
- промислових зразків;

- товарних знаків, знакам обслуговування, фірмових найменувань та комерційних позначень і т.д.

Все перераховане виступає об'єктами власності. Суб'єкт власності – особа, котрій належить об'єкт власності, власник права на даний об'єкт. Наявність конкретного суб'єкта власності, що реалізує право власності, є обов'язковою умовою виникнення і дії відносин власності. Об'єкти інтелектуальної власності залежать від його власника. Знання, досвід, талант конкретної людини не існують без неї. Речовинні ж об'єкти власності перебувають у правовій залежності від суб'єктів власності, вони юридично закріплені за суб'єктами. Закріплені юридично матеріальні об'єкти власності гарантують своєму власникові повне розпорядження доходами, які приносить дана власність.

В умовах ринкової економіки об'єкти інтелектуальної власності являють собою товар особливого виду. Як товар вони мають споживчу вартість та вартість. Інтелектуальна праця, витрачена на їх виготовлення є конкретною працею, джерелом споживчої вартості (корисності) об'єктів інтелектуальної власності. Саме в цій якості вони становлять важливу частину суспільного багатства, у тому числі інтелектуального, і акумулюють у собі величезний економічний потенціал [54, С.77].

Виходячи з концепції прав власності, товар – це певна сума не тільки фізичних характеристик, але також пов'язаних з ними прав і юридичних обмежень. Тому цінність товару (його грошова оцінка) визначається сукупністю всіх цих факторів. На відміну від звичайних товарів результати інтелектуальної діяльності дуже уразливі, як тільки вони стають відомі широкому колу осіб. Без державної охорони вони можуть бути легко привласнені кожним, хто має необхідні кошти для їхнього використання з метою отримання прибутку.

Відсутність гарантованої правової охорони означає, що особи, що вклали кошти в розробку об'єктів інтелектуальної власності, не змогли б окупити свої витрати, і, внаслідок цього, не були б зацікавлені в такого роду діяльності. Чим

ширше набір прав, пов'язаних з даними ресурсами, тим вище його корисність. Властивість рідкості стосовно до об'єктів інтелектуальної власності знаходить свій прояв у закріпленні права на використання інтелектуальної власності за певною особою (правовласником) і заборонаю щодо її використання будь-ким іншим без дозволу правоволодіння. Слід зазначити, що регулює доступ до рідкісних ресурсів система норм, які встановлюються не тільки державою, але й іншими механізмами – звичаями, моральними настановами, релігійними заповідями.

Введення об'єктів інтелектуальної власності в економічний оборот за наявності виключних прав на них обумовлено економічним інтересом, що складається не тільки в наявності корисності техніко-економічних і комерційних властивостей, не тільки в монопольному їхньому володінні й використанні, але й у тім, що виключні права дають можливість діставати монопольний прибуток.

Правова охорона, будучи юридичною категорією, у той же час виконує економічну функцію, що складається в сприянні реалізації економічного потенціалу об'єктів інтелектуальної власності. Без наявності виключних прав не можна забезпечити одержання стійких і тривалих економічних переваг, які закладені в споживчій вартості об'єктів. За допомогою правових відносин, що виникають між творцями й користувачами об'єктів інтелектуальної власності, здійснюється їхнє реальне залучення до кола економічних, товарно-грошових відносин. Через ринок стає можливим оцінити надійність функціонування законодавчого механізму й дієвість нормативних актів, правильність або помилковість тих або інших сторін діючої системи правової охорони.

Використання інтелектуальної власності в господарській діяльності з економіко-фінансових позицій є її комерціалізацією. У процесі комерціалізації обов'язкові, як мінімум, чотири учасники: автор розробки, стратегічний партнер, менеджер та інвестор [6, С.245]. Досвід показує, що в реальних умовах від ідеї створення нового продукту до надходження перших прибутків від його продажу на ринку минає 3-4 роки. Це період інноваційного проекту.

Задля того, щоб приватні інтереси (власника, інвестора) реалізовувалися в інноваційному проекті, необхідно, щоб комерціалізація інтелектуальної власності давала власнику, інвестору надлишок доходу над їх витратами, тобто можливість збагачення. Отримання надлишку над витратами є основним рушієм бізнесу.

Таким чином, результат діяльності людини носить відособлений характер, має властивість бути переданим, тобто його функціонування не пов'язане з обов'язковою участю його безпосереднього творця. Функції з його реалізації (управлінню) можуть бути передані третім особам. В даному разі людина також виступає носієм інтелектуального капіталу, але не безпосередньо, а опосередковано.

Створити інтелектуальний продукт та отримати право на володіння ним може індивід, який має унікальні можливості, здібності, високий рівень інтелектуальної активності (додаток А). Набуття таких здібностей можливе передусім у процесі споживання знань. А отже, загальні та професійні знання, майстерність і досвід, уміння й навички, творчий потенціал можна набути або збільшити за допомогою інвестицій у людину.

З огляду на це, Дж. Гелбрейт відзначав: «Долар, вкладений в інтелект людини, часто приносить більший приріст національного доходу, аніж долар, вкладений у залізницю, греблі, машини й інші капітальні блага. Освіта стає високопродуктивною формою капітальних вкладень» [30, С.49].

За К. Макконнеллом і С. Брю інвестиції в інтелект людини - це «будь-яка дія, що підвищує кваліфікацію і здатності й, тим самим, продуктивність праці робітників. Витрати, які сприяють підвищенню продуктивності праці людини, можна розглядати як інвестиції, тому що поточні витрати або витрати здійснюються з тим розрахунком, що ці витрати будуть багаторазово компенсовані зростим потоком доходів у майбутньому» [105, С.71].

Інвестиції в інтелектуальний капітал мають певні особливості, що відрізняють їх від інших видів інвестицій:

1) Віддача від інвестицій в інтелектуальний капітал безпосередньо залежить від тривалості працездатного періоду його носія. Чим раніше робляться капіталовкладення, тим швидше вони починають давати віддачу. Але потрібно мати на увазі, що якісніші й триваліші інвестиції приносять вищий і довгостроковіший ефект.

2) В міру накопичення інтелектуального капіталу його прибутковість підвищується до певного рівня, окресленого верхньою межею активної трудової діяльності (активного трудового віку), а потім різко знижується.

3) Не будь-які інвестиції у людину можуть бути визнані вкладеннями в інтелектуальний капітал, а лише ті, які суспільно доцільні й економічно ефективні.

4) Характер і види вкладень у людину обумовлені історичними, національними, культурними особливостями й традиціями.

5) У порівнянні з інвестиціями в інші різні форми капіталу, інвестиції в інтелектуальний капітал є найбільш вигідними, як з погляду однієї людини, так і з точки зору всього суспільства.

Віддача від вкладення інвестиційних коштів відбувається не одразу. Тільки на стадіях матеріалізації капіталу створюються можливості окупності затрат, одержання прибутку. Інвестиційний період інтелектуального капіталу значно довший, ніж у фізичного. В останнього він становить в середньому від 1 року до 5 років, а в такої форми вкладення, як освіта, інвестиційний період може досягати 12-20 років, триваючи надалі все трудове життя.

Інтелектуальний капітал підвладний і фізичному й моральному зношуванню. Цей процес зношування й знецінювання виникає інакше, ніж у матеріально-речовинних факторів. Ступінь зносу інтелектуального капіталу визначається, по-перше, ступенем природного зношування (старіння) людського організму й властивих йому психофізичних функцій, а по-друге, ступенем морального зношування (старіння) знань.

Нагромадження інтелектуального капіталу здійснюється в процесі накопичення працівником виробничого досвіду. Якщо даний процес

здійснюється безупинно, то в міру використання інтелектуального капіталу його якісна й кількісна (якість, обсяг, цінність) характеристики поліпшуються й збільшуються.

У перші роки функціонування інтелектуального капіталу за рахунок фізичного дорослішання працівника, а також за рахунок накопичення ним виробничого досвіду, економічна цінність запасу його знань і здатностей не зменшується, як це відбувається з фізичним капіталом, а, навпаки, зростає. Спостерігається процес підвищення цінності інтелектуального капіталу. Звичайно темпи фізичного й морального зношування запасу знань і кваліфікації починають перекидатися значення безупинно триваючого росту іншого активу – виробничого досвіду, десь до кінця другого десятиліття виробничого стажу. Лише із цього моменту починається процес знецінювання інтелектуального капіталу. Причому, темпи його, як правило, набагато нижче темпів амортизації основного капіталу.

Нарешті, щодо речовинних засобів виробництва, амортизаційний процес побудовано звичайно таким чином, щоб до кінця терміну служби повністю списати їхню вартість. З інтелектуальним капіталом інша справа. У більшості випадків закінчення трудової діяльності працівника зовсім не означає, що накопичений ним запас знань і навичок піддався повному зношуванню й знецінюванню. Справа ще більше ускладнюється, якщо враховувати періодично ще й все більш прискорюваний процес старіння знань протягом життя одного покоління й необхідність їхнього постійного відновлення в ході безперервної освіти й навчання.

На сучасному етапі розвитку економіки працівникові як основній частині продуктивних сил приділяється не просто основна, але провідна роль. Простежується якісно нова тенденція: і прогрес інформаційного виробництва, і характер постіндустріальної господарської системи як такий виявляються залежні від потреб людини в самореалізації – як у виробництві, так і в споживанні.

Соціальний розвиток визначається якостями людини саме як творчої особистості. Люди починають змінювати суспільство, змінюючи самих себе: не відмовляючись від розвитку своїх здібностей заради успіхів конвеєрного виробництва, а максимально вдосконалюючи їх; не обмежуючи себе заради додаткових інвестицій, а споживаючи усе більше інформаційних благ і послуг заради збільшення інтелектуального капіталу [209, С. 201]. Природно, що в умовах колосального розвитку технології й техніки від індивіда вимагається наявність не тільки набору спеціальних знань і навичок, але й володіння певними якостями, найціннішими з яких є вміння генерувати ідеї.

Зрушення в спонукальних мотивах людської активності визначають і якісну зміну самого її типу (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Види людської діяльності та їх характеристики

Ознаки	Інстинктивна діяльність	Праця	Творчість
Спонукальні мотиви діяльності	Внутрішні	Зовнішні	Внутрішні
Характер діяльності	Неусвідомлений	Усвідомлений	Усвідомлений
Тип діяльності	Біологічний процес	Технологічний процес	Самореалізація особистості
Зміст діяльності	Відтворення природи	Відтворення соціальної структури	Відтворення творчої особистості
Характеристика отриманого продукту	Невідчужуваний та невідтворюваний	Відчужуваний та відтворюваний	Відчужуваний та невідтворюваний
Взаємовідносини між людиною і природою	Людина як частка природи	Людина протиставлена природі	Людина як втілення природи

Становлення творчості як найбільш розповсюдженої форми продуктивної діяльності є основною нематеріальною складовою постіндустріальної трансформації.

Творчість виступає основною формою реалізації інтелектуальних здатностей індивіда до праці, а отже, визначаючись особистісними характеристиками працівника, є категорією не лише економічною, а й психологічною. Вона тотожна процесу самореалізації і в цій якості виступає як форма відтворення особистості у постіндустріальному суспільстві.

Творчість є вищим видом діяльності порівняно з працею та інстинктивною діяльністю. Як здатність людини до створення чогось оригінального, суб'єктивно або об'єктивно нового, творчість існувало завжди, однак як господарський феномен вона виступає саме у постіндустріальному суспільстві.

Феномен творчості є результатом трьох фундаментальних змін [72, С.43].

По-перше, у постіндустріальному суспільстві матеріальні потреби більшості людей досить повно задовольняються за рахунок порівняно нетривалого робочого часу.

По-друге, наука і знання стають безпосередньою продуктивною силою, їхні носії – уособленням досягнень нації, а цінності, пов'язані з освітнім рівнем та інтелектуальною діяльністю, – надійними орієнтирами для нових поколінь.

По-третє, радикально змінюється сутність споживання: акценти в цій сфері зміщуються на нематеріальні блага, а засвоєння людиною інформації, що розвиває здатність до генерації нових знань, фактично робить споживання елементом виробництва. Саме ці зміни перетворюють творчість у значимий тип продуктивної діяльності, в один з основних факторів соціального прогресу.

Інтелектуальні здібності потребують постійного розвитку, тренінгу, вони досить нестабільні, до того ж важко піддаються вимірюванню. Саме вони

стають засобами виробництва на сучасному етапі розвитку економіки. А процес творчості переростає у діяльність, яка націлена на розширене відтворення (тобто перетворення частки доданої вартості в нагромадження і подальшого використання для здійснення нового процесу виробництва) інтелектуального капіталу.

Разом з тим, творчість відрізняється від фізичної праці своєю «невидимістю» або видимою легкістю. Тому творчий процес досить складно адекватно оцінити і з точки зору витраченого часу, і для правильної оцінки самого процесу праці як виробництва певних суспільних цінностей, і з точки зору оплати інтелектуальному працівнику за таку діяльність [72, С.44].

Річ у тім, що економічно помітною є лише та стадія творчого процесу, на якій ідея вже сформувався остаточно, адже в сучасній економіці ідея може представляти собою інтелектуальний продукт, хоча він не завжди може бути застосований у виробництві для збільшення національного багатства. Будь-якій ідеї, щоб довести результат творчої діяльності до повноцінного, необхідно надати закінченого вигляду, тобто вона вимагає матеріальних носіїв. Разом з тим, ідея, щоб сформуватись, вимагає від людини свідомого чи несвідомого пошуку, людина прямо чи непрямо перебуває під впливом тієї чи іншої творчої задачі, і цей процес може бути досить тривалим.

Здатність до творчості властива не всім, адже крім особливої обдарованості, людина повинна мати як високий рівень освіти, так і певний багаж знань, вмінь та навичок, які безпосередньо не відносяться до її професійних обов'язків (духовний, культурний, інтелектуальний потенціал). Процеси виробництва і споживання знань за таких умов змикаються, на перший план виходять уже нематеріальні фактори реалізації. Можна сказати, будь-який працівник, що володіє здатністю до творчості, виступає як власник інтелектуального капіталу.

Разом з тим, на сучасному етапі розвитку економіки працівнику як основній частині продуктивних сил відводиться провідна роль, від нього

вимагаються певні якості, що пов'язані з поняттям «інтелектуальний капітал». І, так чи інакше, кожний працівник стає їхнім носієм.

З огляду на вищесказане, цілком закономірно виникає питання, ким є працівник в сучасному суспільстві – просто носієм інтелектуального капіталу або ж його власником? Питання це дуже актуальне, оскільки з ним пов'язані багато аспектів розвитку економічної системи і розподілу економічних сил у суспільстві. Відповідь на нього не може бути однозначною, і вимагає більш докладного розгляду. У першу чергу, необхідно звернутися до аналізу категорій «носій» та «власник».

Носій представляє собою винятково функціональний елемент системи, статус, якого не припускає можливості управління і особливого впливу на економічний результат виробничого процесу, у тому числі і у ході розподілу доходів від виробничого використання факторів і ресурсів виробництва [151].

Власник, з економічної точки зору, представляє собою суб'єкт відносин, що складаються в суспільстві із приводу об'єктів власності, тобто їхнього виробництва, розподілу, обміну й споживання. Причому невід'ємною властивістю таких відносин є одержання доходу від використання власності її власником [151].

Ці дві категорії – носій і власник інтелектуального капіталу, – будучи взаємопов'язані в одній людині, мають різний зміст. Більше того, одна і та сама людина, що володіє певними професійними якостями, у виробничому процесі на різних його етапах може проявлятися і як власник інтелектуального капіталу, і як найманий робітник [34, С.73].

Перетворення працівника в носія інтелектуального капіталу підтверджується розвитком продуктивних сил і проходить в рамках загального науково-технічного прогресу. Необхідність працівника виступати в процесі виробництва носієм інтелектуального капіталу представляє собою тільки вимоги до нього, які постійно зростають і обумовлюються новою хвилею НТР.

Людина, що займається інтелектуально-рутинною працею, є винятково найманим працівником (не власником інтелектуального капіталу) і винагороду

за свою працю повинна одержувати у вигляді заробітної плати, не претендуючи на частину прибутку.

Однак, з іншого боку, саме працівник, будучи носієм інтелектуального капіталу, безроздільно володіє, наприклад, своєю здатністю генерувати ідеї, або ж своїм унікальним досвідом. Більше того, працівник, будучи власником інтелектуального капіталу, має можливість отримувати монопольний прибуток на свій інтелектуальний капітал. Дуже яскраво цей процес підтверджують приклади відомих лікарів, вчених, юристів, видатних особистостей. Таким чином, власник інтелектуального капіталу перетворюється на капіталіста і зобов'язаний виконувати всі правила конкурентної боротьби.

Володіння тим чи іншим видом капіталу, безсумнівно, припускає одержання частини доходу на нього, однак за нього треба «змагатися». Власники матеріальних видів капіталу існують в умовах жорстокої боротьби. Відповідно і власник інтелектуального капіталу також не зможе уникнути цього, але інтелектуальний капітал через свої особливості володіє так званим власним «захисним механізмом».

1. Його власник важливий, оскільки його неможливо замінити.
2. Від якості використання інтелектуального капіталу залежить ефективність усього виробничого процесу.

Сучасна економічна реальність змушує власників інших видів капіталу це враховувати. Та все ж власники традиційних видів капіталу поступаються своїми позиціями неохоче. Тому, незважаючи на теоретичні передумови чіткого розмежування повноважень власника та найманого працівника, людина, що володіє унікальними здібностями, досить часто не визнається власником фактора виробництва і їй досить складно отримати свою частину прибутку.

Таким чином, відповідаючи на питання про те, ким є працівник – власником інтелектуального капіталу чи носієм певних його рис, можна зробити такі узагальнення.

Дохід працівника в процесі виробництва формується залежно від його «статусу», який визначається, виходячи із критеріїв наявності інтелектуального капіталу. Власник капіталу повинен одержувати частину прибутку, його права повинні бути юридично закріплені, і він несе відповідний підприємницький ризик.

З точки зору визначення тенденцій розвитку на майбутнє, більш обґрунтованим в умовах сучасного суспільства є погляд на працівника як власника нового виду капіталу – інтелектуального. Новий етап розвитку постіндустріального суспільства – інформаційне суспільство – пропонує людству нові реалії, і насамперед нову економіку. Інформаційне суспільство відрізняється від традиційного, у першу чергу, автономністю людини стосовно суспільства, розвитком суспільства за рахунок творчого потенціалу і активності особистості, можливістю соціальної мобільності індивіда [22, С.47].

Природно, що інформаційна економіка, переймаючи основні риси суспільства в цілому, теж спирається на творчий та інтелектуальний потенціал особистості. У цих умовах, коли індивіду надається можливість вільного вибору продуктивного застосування його знань, навичок, морально-психологічних якостей та інтелекту, він стає не просто найманим працівником, але власником нового виду капіталу – інтелектуального.

Сучасні тенденції розвитку економіки, її структурні зміни, поява нових галузей, які основані на знаннях та інформації, наочно характеризують процес залучення інтелектуального капіталу в число факторів виробництва. У сучасних умовах інтелектуальний капітал безпосередньо бере участь у виробництві національного багатства.

Однак беручи участь у процесі виробництва продукту, за своєю суттю інтелектуальний капітал представляє, як ми вже відзначали, особистісні якості людини (його носія), її інтелект, навички та вміння. Оскільки ці якості як частина інтелектуального капіталу не можуть бути відірвані в процесі виробництва від їхнього носія, цей носій має власність на свій інтелектуальний

капітал, як на об'єкт господарювання. Тобто у постіндустріальному суспільстві носій є власником нового фактора виробництва – інтелектуального капіталу.

Вищезазначені процеси є новітніми в економіці. Якщо інтелектуальний капітал у вигляді уречевленої праці (інтелектуальної складових машин і техніки) завжди брав участь у виробництві, то участь інтелектуального капіталу у вигляді унікальних здібностей, що невіддільні від їхнього носія, у процесі виробництва стала відчутною лише останнім часом, раніше вона було незначною. Більше того, носій інтелектуального капіталу завдяки новітнім тенденціям перетворився в його власника.

Як вже було відзначено, поява нового власника нового виду капіталу, його участь у виробництві додаткового продукту обумовило об'єктивні претензії такого власника на частину цього продукту. Звідси випливає, що в сучасній економіці у виробництві додаткового продукту беруть участь: власник фінансового капіталу, власник матеріального або фізичного капіталу і власник інтелектуального капіталу, і кожний із цих власників претендує на свою частку додаткового продукту.

В умовах розвинутої ринкової економіки, як відомо, при розподілі спільно отриманого доходу вступає в дію принцип комерційної еквівалентності. Однак власність на інтелектуальний капітал як новий вид власності ще не одержала беззастережної підтримки. Процес визнання прав нового власника нового виду капіталу є досить довгостроковим, оскільки юридичні відносини, як було вище зазначено, лише вольова форма, що відбиває економічний зміст виробничих відносин, тому, за своєю суттю, вони є більш інертними. Ще складнішим питанням є визнання на практиці найманого робітника інтелектуальної творчої праці власником нового виду капіталу – інтелектуального.

Можна припускати, що згодом ця тенденція буде подолана і за власником інтелектуального капіталу буде закріплене право на частину додаткового продукту. Істотну роль у цьому процесі грають розглянуті раніше

«захисні механізми» інтелектуального капіталу, у першу чергу породжуваний ним монополізм.

Однак на сучасному етапі розвитку продуктивних сил і виробничих відносин права власника інтелектуального капіталу на частину додаткового продукту в багатьох випадках порушуються. У зв'язку із цим закономірно виникає новий вид соціального конфлікту: між власником інтелектуального капіталу і власниками фізичного та фінансового капіталів [182, С.23]. Але за даного рівня розвитку суспільних відносин цей конфлікт не можна назвати абсолютно новим. Суть його залишилася незмінною – це конфлікт між найманим робітником і власником засобів виробництва, «новизна» полягає в тому, що найманий робітник у сучасних умовах перетворився в поки що невизнаного власника інтелектуального капіталу.

На фоні цих змін в економіці, що ґрунтується на знаннях і переважно інтелектуальній праці, по-новому виглядає поняття експлуатації. Змінюються і погляди вчених на категорію експлуатації. Всі частіше висловлюється думка про відсутність, зниження інтенсивності експлуатації як економічного явища і прояву її як певного психологічного феномена.

«Феномен експлуатації в сучасних умовах повинен бути заново осмислений з врахуванням соціальної реальності, що змінилася. Всупереч поширеній думці, вона сьогодні не може бути переборена одним лише перерозподілом частини продукту ... на користь виробників суспільного багатства.

Усунення експлуатації можливе насамперед у формі подолання специфічного феномена свідомості. У суспільстві, де кожна людина розглядає матеріальні інтереси як основні, будь-яке обмеження таких природно сприймається ним як експлуатація; там, де інтереси не прив'язані настільки жорстко до матеріальних цілей, експлуатація, природно, перестає існувати як значимий елемент соціальних відносин... [68, С.8].

Безсумнівно, подолання матеріальних основ економічної діяльності, якщо таке можливе, призведе до зникнення і самої експлуатації. Але в

сучасній економіці експлуатація не лише залишається, але й не втрачає свого економічного окрасу.

На сучасному етапі домінуючим видом експлуатації є експлуатація інтелектуального капіталу. Складність оцінки інтелектуальної складової продукту, відсутність чітких механізмів розподілу прав власності між власником інтелектуального капіталу й власником фізичного й фінансового капіталів, а також особливості інтелектуального капіталу як економічної категорії сприяють тому, що експлуатація як явище не зникає, а набуває прихованих форм. Просто відбувається зміна традиційних рис і стирання видимих меж експлуатації, що дає привід для появи теорій про відсутність такої. Причина набуття експлуатацією прихованих форм обумовлена тим, що праця як основний процес виробництва заміняється творчістю. Творчість, яка визначається, в основному, психологічними, інтелектуальними і моральними, тобто особистісними якостями працівника, змінює весь характер виробничих відносин суспільства.

Як відомо, в міру зростання загального рівня освіти відбувається переорієнтація потреб у бік пріоритету нематеріальних потреб над матеріальними. У тому випадку, коли працівник перетворюється у творчу одиницю, а процес праці замінюється творчістю, процес заміщення матеріальних потреб нематеріальними поширюється і на сам процес виробництва [68, С.10]. В умовах збереження й підвищення рівня матеріальних потреб багато з них набувають якісних характеристик.

Для високоосвіченого носія інтелектуального капіталу на перший план виходить не просто процес задоволення тої або іншої матеріальної потреби, а, в першу чергу, якість її задоволення. Практично весь спектр потреб – від продуктів харчування та одягу, до одержання освіти і медичного обслуговування, наповнюється новим змістом. У сучасному суспільстві робиться вибір на користь корисніших та якісніших факторів. Ці тенденції характерні і для традиційної економіки, індустріального типу в умовах науково-технічного прогресу.

Нова економіка, що виводить на перший план працівника творчого, визначає його коло потреб як матеріальних, так і, у першу чергу, нематеріальних. Однак істотною відмінністю від працівника традиційної економіки, область задоволення потреб якого лежить поза сферою виробництва, є те, що працівник творчого типу шукає задоволення своїх нематеріальних потреб, у першу чергу, у сфері своїх професійних обов'язків [216, С.18].

Багато в чому цей процес обумовлений тим, що в постіндустріальній економіці процес виробництва знань і інформації – основних ресурсів і факторів виробництва – тісно змикається з процесом їхнього споживання. Поняття виробництва й споживання знань і інформації стають, по суті, тотожними. Звідси і виникають нові види нематеріальних потреб і, відповідно, нові області їхнього задоволення.

На перший план для творчої людини виходять власна реалізація, процес пізнання і творчість як потреба. Людина, що займається творчістю, знаходить задоволення в самому процесі творчості, одержує незалежність від суспільства, а її праця набуває індивідуального характеру. З огляду на це можна зробити висновок, що творчість, як спосіб участі людини в процесі виробництва, є власне результатом і задоволенням потреб творчої людини.

Грунтуючись саме на цьому цілком закономірному постулаті, вчені роблять висновок про те, що творча людина в принципі не може бути експлуатованою, оскільки процес творчості вже сам по собі приносить їй задоволення. А експлуатація у сучасних умовах постіндустріального суспільства набуває не економічного, а психологічного характеру.

Дійсно, у сучасній економіці, за нових умов виробництва, багато економічних процесів набувають психологічних рис. Сам процес виробництва починає носити все більш індивідуалізований характер, а найбільшої цінності набувають унікальні, індивідуальні товари і послуги, які несуть відбиток особистості творця.

Крім того, працівник стає безпосередньо психологічно зацікавленим у процесі своєї праці. Людина, що зайнята певною мірою творчою працею не може бути експлуатованою, оскільки частину своїх нематеріальних потреб вона задовольняє, вже в процесі праці. Однак не варто забувати, що нематеріальні, духовні потреби, замінюючи матеріальні потреби, не витісняють їх повністю, але змінюють їх якісно. Таким чином, людина творча, що має певні нематеріальні потреби, і до матеріальних потреб буде висувати підвищені вимоги. Тобто економічний закон зростання потреб, і в першу матеріальних, діє, незважаючи на те, що в економічні механізми проникають закони психології.

Матеріальні потреби, постійно зростаючи, продовжують носити пріоритетний характер. Безсумнівно, що творчій особистості необхідно самореалізуватися та проявити себе. Однак, якщо матеріальні потреби не задоволені або задоволені недостатньо, потреба в задоволенні нематеріальних потреб відступає на другий план, стає другорядною.

Звичайно, існує певна категорія людей, надзвичайно обдарованих, для яких самореалізація є винятково первинним питанням і не залежить від ступені задоволення матеріальних потреб. Однак ця категорія дуже нечисленна, до неї можна віднести одиниці. Якщо ж ми говоримо про творчих людей, як про явище масове, більш того, частину робочої сили, навряд чи варто сподіватися, що мільйони людей будуть поводитися як виняткові представники людства.

Враховуючи вищезазначене, можливість експлуатації носіїв інтелектуального капіталу безпосередньо пов'язана з особливостями самого творчого процесу. Етапи, пов'язані пошуком, оформленням нової ідеї, свідомою та несвідомою роботою над нею, дуже інтенсивні по суті, оскільки являють собою процес нагромадження матеріалу, усвідомлення завдання і його рішення, але, як вже відзначалося, невидимі економічно, не приносять працівникові адекватної економічної віддачі.

Лише в деяких специфічних галузях сучасної економічної системи, таких як наука, творчий процес сам по собі оплачується як процес виробництва, але

навіть у цьому випадку, оплачуються не всі стадії творчої праці. Як правило, у розрахунок приймається лише процес вироблення гіпотези, вся робота, що передувала цьому, лишається неврахованою і непомітною. Для того, аби довести результат творчої діяльності до повноцінного, з економічної точки зору, необхідно, щоб ідея набула закінченого вигляду. В цей період ідея набуває матеріальних носіїв, саме цей етап економічно абсолютно «сприйманий» та «видимий». Отже, як бачимо, основна частина робочого часу працівника інтелектуальної праці, тобто власника інтелектуального капіталу, є непомітною для власників фізичного і матеріального капіталів, саме це є причиною того, що витрачений робочий час не завжди одержує адекватну економічну оцінку

З погляду власника традиційних форм капіталу, доцільною є оплата лише робочого часу творчого працівника, тобто тієї частини, що приносить видимий результат. Більше того, час, що витрачається працівником на «невидиму» роботу, пов'язану з вирішенням творчого завдання, автоматично вважається вільним, або не зайнятим роботою, що дозволяє вимагати виконання більшої кількості творчих завдань, тобто підвищення продуктивності творчості. Хоча з погляду психології, творчість – процес дуже особистий і погано піддається керуванню ззовні [179, С.54].

Таким чином, те, що творчість – процес психологічно всеосяжний і всепоглинаючий, з економічної точки зору означає, що він не закінчується із закінченням робочого дня працівника, а поширюється і на вільний час працівника, впливаючи на інші види діяльності. Крім того, слід зазначити, що сам характер творчості, як специфічного психологічного процесу, має у своїй основі підсвідому діяльність організму, що займає більшу частину часу власне творчого процесу. Можна сказати, що творчість – це переважно підсвідомий процес. Однак, навіть коли вже відбувся перехід з несвідомого у свідоме, творчість представляє собою, у першу чергу, інтенсивну розумову діяльність. Творчість, як унікальна діяльність людського організму, не піддається розкладу. Більше того, творчість носить «всепоглинаючий» характер.

Оскільки творчість – це процес психологічний, людина, перед якою поставлене творче завдання, виявляється вже не вільною. Вона постійно перебуває «під пресом», вирішуючи, аналізуючи, думаючи, свідомо або несвідомо цей процес відбувається. До того ж, в період, коли робота над творчим завданням відбувається переважно підсвідомо, істотно знижується ефективність будь-якої іншої діяльності людини. З огляду на це, питання про адекватну оцінку праці творчого працівника, як механізму ефективного його відтворення набуває ще більшої актуальності.

Із творчістю пов'язана і така її особливість, як невидимість для оточуючих і одержання результату лише на етапі матеріалізації ідеї. Вірність такого результату найчастіше вимагає додаткової перевірки, що теж дає можливість експлуатації власника інтелектуального капіталу з боку власників традиційних видів капіталу.

Очевидним є той факт, що в сучасній економіці на даному етапі її розвитку існує досить специфічних факторів, що роблять неминучою експлуатацію інтелектуальної праці: від зміни потреб до особливостей самого творчого процесу.

Ми вже відзначали, що характерною рисою сьогодення є те, що в економіці права фактичного власника інтелектуального капіталу не завжди закріплюються за ним юридично. Безсумнівно, подібна ситуація буде подолана з подальшим розвитком економічної системи. Але сьогодні переважною формою експлуатації є експлуатація інтелектуального капіталу, і саме його власники найбільш безправні.

Аргументуємо вищесказане:

По-перше, і в індустріальній, і в постіндустріальній, і в інформаційній економіці інтелектуальний капітал для свого функціонування вимагає поєднання із традиційними, матеріальними видами капіталу.

По-друге, коли відбувається поєднання інтелектуального капіталу з іншими формами капіталу, у більшості випадків права на додатковий продукт належать власнику традиційних видів капіталу. Власник же інтелектуального

капіталу не визнається таким, а вважається найманим працівником. Винятки з існуючої практики лише підтверджують її і пов'язані із специфічними, постіндустріальними галузями розвинених країн.

По-третє, для того, щоб мати право на додатковий продукт, власнику інтелектуального капіталу доводиться ставати одночасно власником традиційних форм капіталу.

По-четверте, для того щоб мати право на додатковий продукт, власнику інтелектуального капіталу потрібно володіти монополією на дохід на свій інтелектуальний капітал, тобто мати унікальні здатності, навички і вміння, перевагу яких складно заперечити і цінність яких не залежить від їхнього поєднання із традиційними видами капіталу.

У тому випадку, якщо власник інтелектуального капіталу стає власником матеріальних форм капіталу або ж володіє монополією на дохід на свій інтелектуальний капітал, експлуатація дійсно набуває винятково психологічного значення. А власник інтелектуального капіталу одержує дохід на свій інтелектуальний капітал у вигляді відсотка і несе за нього підприємницький ризик.

Талановитий дизайнер – модельєр, щоб реалізувати свій інтелектуальний капітал – створити унікальну колекцію одягу, має скористатись певним обладнанням, тобто йому необхідно об'єднати інтелектуальний капітал з матеріальним. Однак у цьому випадку не має значення, кому належать традиційні форми капіталу і яким чином відбудеться їхнє поєднання з інтелектуальним капіталом дизайнера, оскільки весь процес побудований на використанні унікального досвіду конкретного фахівця, що володіє монополією на свій інтелектуальний капітал.

Разом з тим, ця тенденція стосується тих власників інтелектуального капіталу, які представляють собою найбільш успішних підприємців, вчених, що володіють вищими ступенями, у їхньому числі найбільш відомі світові знаменитості, відзначені відповідними світовими нагородами. Зрозуміло, що їхній відсоток серед всіх власників інтелектуального капіталу незначний.

На сучасному етапі розвитку економічної системи основна маса власників інтелектуального капіталу є власне найманими працівниками, що зайняті виробництвом інтелектуального продукту з участю творчості, з усіма її характерними рисами. Таким чином, зважаючи на вищезазначені особливості творчого процесу як індивідуальної, психічної діяльності людини, яка дає економічний результат лише на стадії матеріалізації ідеї, творчий працівник, виступаючи як найманий, виявляється експлуатованим.

Тому в сучасній економічній науці конфлікт між власником традиційних видів капіталу і власником інтелектуального капіталу з погляду функціонування сучасної економічної системи як і раніше є конфліктом між власником засобів виробництва і найманим робітником. А оскільки зберігається переважно індустріальний тип взаємин між господарюючими суб'єктами з приводу привласнення частини нового створеного продукту, то можна робити висновок, що експлуатація на сучасному етапі розвитку масового виробництва є результатом невідповідності індустріальних методів оцінки і оплати праці та творчості як основної форми виробничої діяльності в постіндустріальній економіці.

Справа не в тім, що власники матеріальних форм капіталу не розуміють адекватності претензій власника інтелектуального капіталу на частину додаткового продукту та необхідності визнати його права. Річ у тому, що в рамках чинної економічної системи власникам матеріальних форм капіталу не вигідно ділитися із ще одним претендентом на частину додаткового продукту. Доки носій інтелектуального капіталу не буде визнаний його ж власником з усіма відповідними правами, економічний конфлікт між власниками різних форм капіталу буде тривати, зберігаючи риси конфлікту між власником засобів виробництва і найманим працівником.

Незважаючи на відмінності сучасних виробничих процесів (інтелектуальної творчості) від традиційних (переважно фізичної або інтелектуально-рутинної праці), сучасні системи оплати праці їх майже не враховують. Така ситуація обумовлена тим, що, як вже відзначалося, творчий

процес досить важко оцінити через те, що більша його частина економічно «схована». Однак вона є необхідною основою завершальної стадії творчого процесу, на якій проявляється результат творчості. Більш того, «підготовчі» (з погляду економічної реалізації) стадії творчого процесу можуть займати набагато триваліший період і бути більш інтенсивними, ніж сам процес реалізації задуму. Тому їхня економічна недооцінка є нічим іншим як експлуатацією власника інтелектуального капіталу.

Шляхи вирішення конфлікту між власниками інтелектуального капіталу і власниками традиційних видів капіталу полягають в адаптації застарілих методів оплати, що властиві індустріальній системі, до потреб і мотивацій сучасного працівника, впровадження нових форм оплати праці, що адекватні участі інтелектуального капіталу в процесі виробництва у вигляді фактору виробництва.

Особливу увагу слід приділити рентним відносинам. Вони припускають, що власник інтелектуального капіталу як здатності до творчості, повинен одержувати дохід у вигляді відсотка на свій капітал. Саме така форма організації оплати більшою мірою може врахувати нематеріальні моменти в мотивації праці носія інтелектуального капіталу. Оскільки в цьому випадку носій інтелектуального капіталу як його власник сам несе ризик на свій капітал, у тому числі і у вигляді витрат вільного часу, що необхідний для підготовки творчого процесу.

Визнання найманого робітника власником інтелектуального капіталу, який має певні права на дохід від інтелектуального продукту, навіть і виробленого з використанням засобів виробництва, що належать іншому власнику, відбувається, по-перше, в результаті визнання унікальності інтелектуальних здібностей їхнього носія, а по-друге, в результаті того, що в сучасній економічній системі власник матеріальних форм капіталу не має можливості підвищити ефективність виробництва без власника інтелектуального капіталу та застосування його унікальних творчих здібностей.

Найбільш яскравий приклад таких взаємин – менеджери вищої ланки, які як заохочення за свою роботу і для більшої зацікавленості одержують пакет акцій компанії. Це так званий «інститут партнерів». Причому в розвинених країнах, на великих підприємствах система передачі акцій досить розвинена, хоча у відсотковому відношенні це дуже невелика частка акціонерів.

Наприклад, у США подібна програма має назву ESOP (Employee Stock Ownership Plan) і являє собою програму участі службовців у прибутку. У рамках цієї програми працівникам були передані пакети акцій у середньому по 7 тис. дол., у цілому у володіння працівникам перейшли акції на суму 60 млрд дол. Однак ця сума не перевищує 2 % від вартості активів промислових і сервісних компаній, контрольованих взаємними фондами. Аналогічні програми, прийняті в інших країнах, мали подібний масштаб. Наприклад, у Німеччині до початку 90-х рр. не більше 1,5 % робітників володіли паєм в акціонерному капіталі своїх компаній і, як правило, розмір цього паю досить обмежений [166, С.151].

Тенденції стосовно визнання власника інтелектуального капіталу повноправним претендентом на частину додаткового продукту ще не набули масового характеру. На даному етапі для сучасних виробничих відносин більш характерним є конфлікт між власником матеріального капіталу, на стороні якого виступає найчастіше економічний закон, і власником інтелектуального капіталу, якого розглядають у більшості випадків як найманого робітника, який не володіє жодними формами капіталу.

З огляду на це, можна стверджувати, що на сучасному етапі розвитку економічної системи експлуатація в сфері інтелектуальної праці набуває характеру масового явища. Більш того, уніфікуються елементи творчості, перетворюючись в елементи більшою чи меншою мірою рутинної праці, не втрачаючи, однак, своєї інтенсивності і лише підсилюючи процес експлуатації в сфері інтелектуальної праці.

Вище було зазначено, що найбільш закономірною основою побудови систем оплати праці і винагороди за інтелектуальну працю в сучасній

економіці є рентні відносини. Саме вони найкраще відбивають властивість таланту людини, її здібностей, знань і професійних якостей виступати в постіндустріальній економіці у вигляді капіталу.

Нагадаємо, що у процесі свого руху капітал збільшує свою корисність, зумовлює її приріст. Будь-які знання, інформація, навички, вміння і досвід працівника, як частини інтелектуального капіталу, у процесі творчості збільшують себе кількісно або поліпшуються якісно. Крім того, будь-який капітал представляє собою, з одного боку, виробничий ресурс, а з іншого боку - самозростаючу вартість, тобто вартість, що збільшується в процесі виробничого використання, відповідно, інтелектуальний капітал також здатен створювати додану вартість. З розвитком економічної системи це стає усе більш очевидним. Що ж до руху інтелектуального капіталу, він, як і рух традиційних видів капіталу, здійснюється непомітно і протягом усього процесу представляє собою вкладення, аж до останньої стадії, на якій з'являється результат. Процес руху інтелектуального капіталу характеризується творчістю, основну частину витраченого на неї часу не видно, а результат з'являється лише на завершальному етапі, коли ідея набуває матеріального носія.

Рентні відносини в сфері застосування інтелектуального капіталу найбільш прийнятні, оскільки дозволяють власнику інтелектуального капіталу самостійно визначати межі та інтенсивність творчого процесу, до того ж за рентних відносин задіяні нематеріальні механізми віддачі від процесу виробництва.

Економічна рента – це надлишок над мінімальною винагородою, необхідною для того, щоб утримати фактор виробництва у сфері використання [160, С.668]. У випадку з інтелектуальним капіталом мінімальна винагорода – це плата за просту працю, інтелектуально-рутинну. На практиці вона представляє собою необхідну інтелектуальну працю на підготовчих і допоміжних етапах творчого процесу. Надлишок – оплата того інтелектуального капіталу, що втілений у людині.

Аналіз інтелектуального капіталу, з погляду одержання доходу на нього у вигляді економічної ренти, розкриває механізм його використання як фактора виробництва. Спираючись на розкриті вище особливості інтелектуального капіталу за сучасних умов, можна стверджувати, що:

1) Інтелектуальний працівник виступає одночасно і як засіб виробництва, і як жива продуктивна сила;

2) Інтелектуальний капітал функціонує в монопольних умовах, така монополія власника на свій інтелектуальний капітал впливає із сутності інтелектуального капіталу, який представляє собою індивідуальні здібності людини і через це не може бути відделений від їхнього носія. Тому монополія власника на свій інтелектуальний капітал, як на об'єкт господарювання, є об'єктивною і не може бути змінена.

3) У сфері функціонування інтелектуального капіталу дохід є результатом реалізації інтелектуального продукту, що вироблений інтелектом людини, а отже, неминучою є існування категорії монопольного доходу – ренти. Категорія ренти як доходу на інтелектуальний капітал залежить від того, наскільки плідно працює мозок, наскільки людина є здібною. Дохід на інтелектуальний капітал може бути розділений на два види: абсолютну (чисту) і диференційну ренту. Категорія абсолютного рентного доходу впливає з монопольних умов функціонування інтелектуального капіталу, а додаткова рента (диференційний дохід) впливає з різних інтелектуальних здібностей індивідів і виробляється носіями інтелектуального капіталу – власниками високих або унікальних здібностей.

Там, де функціонують носії інтелектуального капіталу з високим та унікальними здібностями, витрати на виробництво продукції з їхньою участю нижчі, ніж на виробництвах за участю носіїв інтелектуального капіталу із середніми властивостями.

Різниця між низькими індивідуальними витратами в сфері застосування унікальних інтелектуальних здібностей і суспільних витрат у сфері інтелектуального капіталу становить диференційний рентний дохід, що

створюється носієм інтелектуального капіталу – власником унікальних здібностей.

При залученні унікальних інтелектуальних здібностей, виробництво має більш високі показники ефективності. Нагадаємо, що ефективність виробництва крім низьких витрат включає якість продукту. Товар високої якості, у тому числі інтелектуальний продукт, має вищу ціну порівняно з аналогічним продуктом низької якості, відповідно, у вищій ціні якісного товару закладений вищий рентний дохід.

4) на формування ціни на інтелектуальний капітал не поширюються закони формування ціни в інших сферах. Людські ресурси суспільства обмежені, інтелектуальні ж ресурси суспільства ще менше, якщо врахувати, що не всі люди здатні до генерування таких ідей, які мають відтворювальну значимість. Крім того, не можна не враховувати той факт, що з розвитком науково-технічного прогресу якість робочої сили знижується. А в умовах недоплати, недооцінки власників інтелектуального капіталу порушується механізм їхнього відтворення.

В інтелектуальному виробництві в ціну інтелектуального продукту вже включена рента на інтелектуальний капітал. Таким чином, ціна на інтелектуальний продукт поділяється на три частини:

Перша відшкодовує витрати на всі види капіталу (як матеріальні, так і нематеріальні).

Друга представляє собою ренту на інтелектуальний капітал

Третя – це дохід власника традиційних видів капіталу в сфері, у якій функціонує інтелектуальний капітал.

Аналізуючи інтелектуальний капітал як новий фактор виробництва, необхідно звернути увагу на питання його класифікації. Необхідно зазначити, що воно є дискусійним і недостатньо висвітленим у спеціальній літературі. На нашу думку, інтелектуальний капітал доцільно розділити згідно його структурних та функціональних особливостей.

Структурно інтелектуальний капітал поєднує в собі відмінні щодо внутрішньої природи і особливостей відтворення складові: власне інтелектуальні здібності, таланти, можливості індивідів, вже набуті знання (інтелектуальний людський капітал) та об'єктивовані (уречевлені) результати інтелектуальної діяльності – (інтелектуальний структурний капітал).

Відносно участі у процесі виробництва інтелектуальний капітал так само як і власне капітал можна розділити на постійний та змінний.

Постійний інтелектуальний капітал представляє собою інтелектуальну складову уречевленої праці минулих періодів, тобто це накопичена інтелектуальна праця і результат інтелектуальної діяльності людини.

Змінний інтелектуальний капітал у процесі виробництва бере участь у вигляді тієї частини робочої сили, котра має здатність до інтелектуальної діяльності, творчості та генерації ідей. Саме з участю інтелектуального капіталу у виробничому процесі у вигляді змінного капіталу пов'язані питання інвестування у інтелектуальний людський капітал, розподілу прав власності на інтелектуальний продукт, а також питання мотивації носіїв інтелектуального капіталу.

З позицій виявлення закономірностей виробництва сукупного суспільного продукту: індивідуальний інтелектуальний капітал (одного власника) та суспільний інтелектуальний капітал (сукупність індивідуальних інтелектуальних капіталів в рамках національної економіки). Як індивідуальний, так і суспільний інтелектуальний капітал мають однакові цільові функції – виробництво додаткового продукту.

Проаналізувавши поділ інтелектуального капіталу, згідно його структурним та функціональним особливостями, можна стверджувати, що людина як елемент робочої сили, є носієм інтелектуального капіталу як безпосередньо так і опосередковано.

ВИСНОВКИ

Теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання щодо висвітлення особливостей інтелектуального капіталу як якісно нового фактору виробництва, а також умов його формування та розвитку у трансформаційній економіці України, дозволяють зробити такі висновки:

1. Становлення та розвиток постіндустріального типу господарства, ускладнення та динамізація економічних процесів в умовах інформаційної революції та глобалізації, вимоги сучасного виробництва та рівня конкуренції вивели на перший план не просто робочу силу, а головну її якість – інтелект, з одного боку, а з іншого – знання та інформацію як основні стратегічні ресурси економічної діяльності. Закономірним результатом розвитку науки і технологій, глибокого проникнення їх у процес виробництва, величезного піднесення ролі та значення науки, людського розуму, інформації та знань у розвитку економіки і суспільства в цілому стала поява інтелектуального капіталу.

Не зважаючи на те, що поняття «інтелектуальний капітал» активно використовується в наукових дискусіях, до цього часу в літературі не існує єдиного визначення даної категорії, кожна школа економістів по-своєму трактує це соціально-економічне явище. На нашу думку, інтелектуальний капітал як економічна категорія являє собою систему економічних та соціальних відносин суспільства, пов'язаних із формуванням, примноженням та використанням інтелектуальних здібностей індивідів, що реалізуються в процесі творчо-інноваційної діяльності і забезпечують досягнення цілей як окремого підприємства, так і національної економіки в цілому.

2. Питання класифікації інтелектуального капіталу є дискусійним і недостатньо висвітленим у спеціальній літературі. Дисертант розділяє інтелектуальний капітал згідно його структурних та функціональних особливостей. Структурно інтелектуальний капітал поєднує в собі відмінні щодо внутрішньої природи і особливостей відтворення складові: власне

інтелектуальні здібності, таланти, можливості індивідів, вже набуті знання (інтелектуальний людський капітал) та об'єктивовані (уречевлені) результати інтелектуальної діяльності – (інтелектуальний структурний капітал). Відносно участі у процесі виробництва інтелектуальний капітал можна розділити на постійний (інтелектуальна складова уречевленої праці минулих періодів, тобто це накопичена інтелектуальна праця і результат інтелектуальної діяльності людини) та змінний (інтелектуальний капітал у процесі виробництва бере участь у вигляді тієї частини робочої сили, котра має здатність до інтелектуальної діяльності, творчості та генерації ідей). З позицій виявлення закономірностей виробництва сукупного суспільного продукту: індивідуальний інтелектуальний капітал (одного власника) та суспільний інтелектуальний капітал (сукупність індивідуальних інтелектуальних капіталів в рамках національної економіки).

3. Категорії носій і власник інтелектуального капіталу взаємопов'язані в одній людині. Працівник, будучи носієм інтелектуального капіталу, безроздільно володіє, наприклад, своєю здатністю генерувати ідеї, або ж своїм унікальним досвідом. Більше того, працівник, будучи власником інтелектуального капіталу, має можливість отримувати монопольний прибуток на свій інтелектуальний капітал. Таким чином, власник інтелектуального капіталу, як і власники матеріальних видів капіталу, зобов'язаний виконувати всі правила конкурентної боротьби.

Рентні відносини у сфері функціонування інтелектуального капіталу припускають, що власник інтелектуального капіталу як здатності до творчості, повинен одержувати дохід у вигляді відсотка на свій капітал. Саме така форма організації оплати більшою мірою може врахувати нематеріальні моменти в мотивації праці носія інтелектуального капіталу, оскільки в цьому випадку носій інтелектуального капіталу як його власник сам несе ризик на свій капітал, у тому числі і у вигляді витрат вільного часу, що необхідний для підготовки творчого процесу.

4. Для забезпечення відтворення інтелектуального капіталу має бути

наявним високий рівень соціально-економічного розвитку країни. У країні з низьким рівнем доходів і споживання можливості як розвитку так і реалізації інтелектуального капіталу досить обмежені. Така закономірність обумовлена тим що: а) на інтелектуальний людський капітал впливають багато чинників, серед яких рівень медичного обслуговування, тривалість життя, розвинена система освіти і т.д. б) інтелектуальний структурний капітал (нематеріальні активи) вимагає значних витрат на його організацію та підтримку, у тому числі і з боку держави. Варто врахувати, що якість інтелектуального структурного капіталу безпосередньо відбивається і на інтелектуальному людському капіталі; в) інтелектуальний капітал, реалізуючись в економіці, знаходить прояв не тільки у виробничій сфері, але й у сфері споживання. Змінюється якість потреб, у тому числі і нематеріальних, зокрема, що висувуються до соціального середовища, умов проживання, питань безпеки, соціальної захищеності, а також організації інституціонального середовища в цілому.

5. Запорукою примноження інтелектуального капіталу країни є розробка та реалізація національної соціально-економічної та науково-технічної політики, формування та розвиток інституційної структури, що охоплює не лише юридичні, але й моральні та етичні, взаємовідносини людей у сучасному суспільстві. Ефективне використання інтелектуального капіталу країн значною мірою досягається за рахунок цільового програмування наукових досліджень, котре тісно пов'язане з попитом та його прогнозними передбаченнями щодо технологічної трансформації економіки і кожного з її секторів. Державна підтримка великих програм є важливим елементом політичного законодавчого та бюджетного процесу регулювання інноваційного розвитку країн, у якому чи не головне місце посідає стимулювання створення та широкомасштабного застосування високих технологій.

6. Україна не може не враховувати світові тенденції переорієнтації на новий шлях розвитку, пов'язаний із найвагомішою роллю інтелектуального капіталу у розвитку будь-якої країни та забезпечення її

конкурентоспроможності у світогосподарських процесах. Сьогоднішні умови, в яких відбувається формування її інтелектуального капіталу є досить складними. Невирішеними залишається багато завдань, серед яких формування атмосфери загальної зацікавленості у праці інтелектуалів, перехід освітянської системи на новий рівень роботи, що забезпечує реалізацію індивідуальних запитів і бажань, розвиток особистості, підвищення добробуту народу і якості його життя, розробка загальнонаціональних проектів в галузі впровадження управлінських технологій і соціальних інновацій, інтенсивний розвиток перспективних вітчизняних галузей науки, забезпечення ефективних зв'язків між наукою та економікою.

7. Розвиток науки повинен розглядатися як першочерговий пріоритет суспільного розвитку. На жаль, в Україні спостерігається криза науки, адже невисока оплата праці наукових працівників, нестача коштів на придбання сучасного обладнання, несприйнятливості до впровадження результатів наукових розробок та інші явища стають причинами значних втрат висококваліфікованого кадрового потенціалу. Рівень зацікавленості підприємств у використанні інновацій підвищується повільно через недоліки у податковій системі країни та труднощі, пов'язані з ризикованістю суттєвих інноваційних заходів, а в науковій сфері недостатньо приділяється увага диференційному підходу щодо матеріального заохочення науковців до створення проривних кардинальних «ноу-хау».

8. Автором запропоновано модель інтелектуально-інноваційного розвитку України. Вона передбачає комплексне забезпечення інтелектуально-інноваційного розвитку людськими інтелектуальними та матеріальними ресурсами, забезпечення інноваційних процесів в економіці країни. Першочергову роль у становленні інтелектуально-інноваційної моделі, на нашу думку, має відігравати держава. Комплекс заходів із удосконалення інтелектуально-інноваційного розвитку має включати: забезпечення сприятливих умов для розвитку освіти, культури та науки, пошук додаткових джерел їх фінансування, проведення активної політики зайнятості населення,

підтримку підприємництва, особливо інноваційної діяльності, подальший розвиток співробітництва науки та виробництва, державне стимулювання виробництва високотехнологічної продукції у ключових галузях економіки, забезпечення охорони інтелектуальної власності, систему заходів з розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та всебічну підтримку міжнародного науково-технічного співробітництва.

9. Особливу увагу приділено забезпеченню на державному рівні умов активізації населення України у продукуванні інтелектуального капіталу, зокрема значну увагу приділено необхідності формування інноваційної культури мислення населення, впливу на світогляд громадян, їх психологію та свідомість. Процес формування сучасної інноваційної культури українського суспільства є невід'ємною складовою забезпечення переходу України до постіндустріальної стадії розвитку. Реальна практика підтверджує: недостатній рівень інноваційної культури виявляється і в недостатній фаховій підготовці робочої сили, і в стереотипах масової свідомості, які сьогодні часто гальмують освоєння новітніх технологій і згубно впливають на ефективність роботи органів управління, на прийняття та виконання принципово важливих рішень.

Першим етапом реалізації моделі інтелектуально-інноваційного розвитку України має стати створення стабільної, чесною і прозорою економіки. Сьогодні в українському суспільстві відбувається зміна цінностей, що є наслідком корупції на всіх рівнях влади, зневіри у владних структурах та існуванням тіньової економіки. Тому побудова інтелектуально-інноваційної моделі розвитку економіки України вимагає інтегрування зусиль урядовців, науковців та звичайних громадян для забезпечення в нашій державі інтелектуального відродження нації.

1. Закони і механізми інтелектуального розвитку соціально-культурної сфери досліджують спеціалісти різних галузей знань – філософи, культурологи, соціологи, педагоги, медики, економісти. Розвиток світової цивілізації, впровадження нових технологій, електронної техніки зумовлює збільшення вільного часу людини, а відповідно, і розвиток соціально-

культурної сфери, які задовольняють соціально-культурні потреби людини. Від рівня культури прямо залежить зростання абсолютних і відносних економічних параметрів в структурі всієї економіки, бо розвиток духовних і естетичних потреб людини в сучасному суспільстві прямо впливає на рівень і якість людського капіталу і економічне зростання.

11. Одним із чинників розвитку інтелектуального капіталу є інноваційна культура, вплив якої виявляється у двох основних напрямках: по-перше, вона сприяє створенню позитивного іміджу організації у зовнішньому середовищі; по-друге, дає змогу забезпечити сприятливі умови для активізації інноваційної діяльності всередині підприємства. Усвідомлення значимості інноваційної культури для організацій, суспільства нерозривно пов'язане з популяризацією наукового знання, необхідністю координованих дій у цій справі працівників науки, освіти та культури.

Мета формування інноваційної культури полягає у реалізації ефективних інновацій в якісному вимірі, удосконаленні механізму активізації необхідних потенціалів в інноваційному процесі підприємств (організацій).

12. В умовах інтерактивного інформаційного середовища суттєво зростають пізнавальні можливості людини, відкриваються можливості збільшення інтелектуального капіталу. Тому актуальним є новий погляд на складову інноваційної культури, якій недостатньо приділено уваги у сучасних наукових дослідженнях, це інтелектуальна культура. Інтелектуальна культура залежить від відповідного розвитку інтелектуалізації суспільства, від розумових, аналітичних і емоційних здібностей та культури особистості.

Основними складовими інтелектуальної культури є інтелектуальна активність, розумові здібності, емоціональний інтелект, харизматичність, творче мислення і креативність. Отже завданням інтелектуальної культури є розвиток інтелектуальних здібностей людини, творчого професійного мислення й ерудиції, культури емоційних почуттів, високих особистих моральних якостей, здатності самокритично оцінювати результати власної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьев Б.Г. Психологическая структура личности и ее становление в процессе индивидуального развития человека / Б.Г. Ананьев // Психология личности: Хрестоматия.– Самара: Бахрах .– М, 1999. – 544 с.
2. Андреев І. Інтелектуальна рента епохи інформатизації / І. Андреев. // Вісник НАН України, 2004. – №10. – С.47– 54.
3. Антипина О.Н. Диалектика стоимости в постиндустриальном обществе. Статья третья. Конкретный труд и полезность: деструкция стоимости со стороны потребления / О.Н. Антипина, В.Л. Иноземцев // МЭиМО. – 1998. – №7. – С.65–78.
4. Антипина О.Н. Постэкономическая революция и глобальные проблемы / О.Н. Антипина, В.Л. Иноземцев // Общественные науки и современность. – 1998. – №4. – С.34–39.
5. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації / Л.Л. Антонюк. – К.: КНЕУ, 2004. – 275 с.
6. Антонюк Л.Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації / Л.Л. Антонюк, А.М. Поручник, В.С. Савчук. – К.: КНЕУ, 2003. – 394 с.
7. Балабанова Н.В. Суспільство знань та інновацій: шлях до майбутнього України / Н.В Балабанова. – К.: Арістей, 2005. – 104 с.
8. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества: пер. с англ. / З. Бауман. – СПб, 2004. – 188 с.
9. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования: пер. с англ.. / Д. Белл. – М., 1999. – 956 с.
10. Белоусова О.С. Актуальні проблеми безробіття в Україні в умовах фінансово– економічної кризи // О.С. Белоусова, А.В. Заїкіна, Г.Ю. Козлова. // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22. – С.388–397.
11. Бем Баверк Е. Капитал и прибыль. История и критика теорий процента на капитал / Е. Бем Баверк. – ДиректМедиа Паблшинг, 2007. – 639 с.

12. Білобров Б. Сталий людський розвиток: напрями реалізації в Україні / Б. Білобров. – К, 2006. – 452с.
13. Билорус О. Глобальные трансформации и стратегии развития: монография / О. Билорус. – К., 2000. – 416 с.
14. Бова А. Соціальний капітал в Україні: досвід емпіричного дослідження / А. Бова // Економічний часопис – XXI, 2003. – №5. – С.46–50.
15. Бондар М.В. Інтелектуальна культура студентів економічних спеціальностей та умови її формування / М.В. Бондар [Електрон. ресурс]:http://archive.nbuiv.gov.ua/portal/soc_gum
16. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: Ключ к успеху в новом тысячелетии: пер. с англ. / Э. Брукинг; Ред. Л.Н. Ковалик]. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
17. Будкін В. Зони високих технологій: світовий досвід та реалії України / В. Будкін, З. Петренко, Нгуєн Тхі Хань // Економіка України. – 2005. – №10. – С.68–74.
18. Бутнік-Сіверський О. Евристика в інтелектуальній економіці або формування інноваційного підприємництва / О. Бутнік-Сіверський // Інтелектуальна власність. – 2005. – № 8. – С.29–34.
19. Варналій З.С. Мале підприємництво: основи теорії і практики: монографія / З.С. Варналій. – К.: Знання, 2001. – 277 с.
20. Василик А.В. Система чинників формування та розвитку інтелектуального капіталу в Україні / А.В. Василик // Україна: аспекти праці, 2006. – №6. – С.28–32.
21. Васильев В.С. Американская политика в области науки / В.С. Васильев // США – Канада: экономика, политика, культура, 2005. – №6. – С.20–24.
22. Васильчук Ю.А. Постиндустриальная экономика и развитие человека / Ю.А. Васильчук // МЭиМО. – 1997. – № 9– 10. – С.46–52.
23. Вильховченко Э.О. Социально– профессиональное развитие человека в производстве передовых стран / Э.О. Вильховченко // МЭиМО. – 1997. – № 8 – 9. – С.87– 92.

24. Вовконич С. Українська національна ідея та її інтелектуальне забезпечення / С.Вовконич // Людина і політика. – 1999. – С. 36–41.
25. Вольский А. Инновационный фактор обеспечения устойчивого экономического развития / А. Вольский // Вопросы экономики. – 1999. – № 1. – С.4–13.
26. Врублевський В. Доктрина Кравчука: начерк програми інтелектуалізації і формування модерної української нації / В.Врублевський, О.Мороз, Ю.Саєнко. – К.: Інтеллект, 2001. – 84 с.
27. Гава Ю.В. Інтелектуальний капітал – шлях до економічного зростання України / Ю.В. Гава // Актуальні проблеми економіки, 2006. – №4. – С.129–134.
28. Гавкалова Н.Л. Формування та використання інтелектуального капіталу: наукове видання / Н.Л. Гавкалова, Н.С. Маркова. – Х.: ХНЕУ, 2006. – 250 с.
29. Геєць В.М. Про характер перехідних процесів до економіки знань / Гальчинського А.С., Львовчкіна С.В., Семиноженка В.П. – К., 2002. – 218с.
30. Гелбрейт Д. Экономические теории и цели общества / Д. Гелбрейт; под ред. акад. В.Л. Иноземцева. – М.: Прогресс, 1999. – 436с.
31. Георгиев Р. Интеллектуальные ножницы и глобализация / Р. Георгиев // Проблемы теории и практики управления, 2004. – №6. – С.44–47.
32. Глухов В.В. Экономика знаний: учебное пособие / В.В. Глухов, С.Б. Коробко, Т.В. Маринина. – СПб.: Питер, 2003. – 527 с.
33. Глушков В.М. «Человеческое и машинное». Границы использования ЭВМ / В.М. Глушков, Ю.М. Каныгин // Кибернетика. Перспективы развития. – М., 1981. – 213 с.
34. Гойло В. Интеллектуальный капитал / Гойло В. // МэиМО, 1998. – №11. – С.68–75.
35. Гоулман Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 75 с.

36. Городянська Л.В. Управління інтелектуальним капіталом і забезпечення підприємств інтелектуальними ресурсами / Л.В. Городянська // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – №1. – С.127–132.
37. Гохберг Л. Национальная инновационная система России в условиях «новой экономики» / Л. Гохберг // Экономист. – 2003. – №5. – С.1–3.
38. Грішнова О.А. Мотивація людського розвитку в стратегії економічного зростання України / О.А. Грішнова, І.Ю. Кочума // Вісник Технологічного університету Поділля. Серія: екон. науки. – Хмельницький: ТУП. – 2003. – №4. – Ч 1. Т 1. – С.50–54.
39. Грішнова О.А. Економічна природа і значення категорії людський капітал / О.А. Грішнова, Л. Тертична. //Україна: аспекти праці. – 2003. – №7. – С.33–37.
40. Губський Б.В. Конкуренентоспроможність економіки України. Посттрансформаційна перспектива / Б.В. Губський. – К., 2004. – 344 с.
41. Дагаев А. Венчурный бизнес: управление в условиях кризиса / А. Дагаев // Проблемы теории и практики управления. – 2003. – №3. – С. 74–80.
42. Дайнеко В.Г. Экономическая сущность интеллектуального капитала и процесса его накопления / В.Г. Дайнеко // Вестник ВГУ, Серия «Экономика управление», 2004. – №1. – С.5–9.
43. Данилишин Б. Інтелектуальні ресурси в економічному зростанні: шляхи поліпшення їх використання / Б. Данилишин, В. Куценко // Економіка України, 2006. – №1. – С.76–72.
44. Демкив О. Концепция группового социального капитала и ее адаптация к отечественным условиям / О. Демкив // Социология: теория, методы, маркетинг, 2005. – №3. – С.67–73.
45. Денисов Ю.Д. Технологическое прогнозирование и научно– технические приоритеты в индустриально развитых странах / Ю.Д. Денисов, А.В. Соколов. – М., 1998. – 402 с.
46. Держава і ринок: філософія взаємодії: монографія / за заг. та наук.ред. І.Й. Малого. – К.: КНЕУ, 2005. – 357 с.

47. Дракер П. Эффективное управление: пер. с англ. / П. Дракер. – М., 1998. – 384 с.
48. Дятлов С.А. Теория человеческого капитала: учебное пособие /С.А. Дятлов. – СПб.: СПбУЭФ, 1996. – 256 с.
49. Евтух А. Информационная эпоха и актуальные проблемы экономики /А. Евтух // МЭиМО, 2005, №4. – С.23– 29.
50. Економіка й організація інноваційної діяльності / під ред. О.І.Волкова та М.П.Денисенка. – К., 2004 – 545 с.
51. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку: монографія. / Ред. В.М. Геєць. – К.: Інститут економічного прогнозування, 2003. – 1008 с.
52. Економічна оцінка державних пріоритетів технологічного розвитку / за ред. Ю.М. Бажала. – К., 2002. – 306 с.
53. Економічний і соціальний розвиток України ХХІ століття: національна ідентичність та тенденції глобалізації : зб. наук. праць. – Ч. 1, 2005. – 335 с.
54. Елисеев А.Н. Институциональный анализ интеллектуальной собственности / А. Н. Елисеев. – М., 2005. – 191 с.
55. Жоль К.К. Информация, общественные науки, управление: (философско–экономический анализ) / К.К Жоль, Ю.В. Сиволоб. – К., 1991. – 282 с.
56. Загальноосвітні навчальні заклади України на початок 2010/2011 н.р. Статистичний бюлетень. К., 2012. – 189 с.
57. Зайчук В.О. Освіта та інтелектуальний потенціал суспільства: суперечності та перспективи / В.О. Зайчук // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – № 7. – С. 9– 10.
58. Зайцев Ю.К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства : монографія / Ю.К. Зайцев. – К.: КНЕУ, 2002. – 384с.
59. Зайцева Н.К. Интеллектуальная рента – источник воспроизводства интеллектуального капитала / Н.К. Зайцева // Финансы, 2004. – №10. – С.24 –25.

60. Захарчин Г.М. Поняття інноваційної культури та її роль в інноваційній системі підприємства / Г.М. Захарчин, О.Я. Андрійчук // Наук. вісник НЛТУ України: зб. наук.- техн. праць. – Львів: НЛТУ, 2008.– вип.19. – С.94–100.
61. Захарчин Г.М. Механізм формування організаційної культури на підприємстві / Г.М. Захарчин // Формування ринкової економіки. 2009. – Вип. 19. – С. 241–248.
62. Згуровський М. Шлях до суспільства, заснованого на знаннях / М. Згуровський // Дзеркало тижня. – 2006. – №2. – С.4– 5.
63. Зинов В.Г. Управление интеллектуальной собственностью при коммерциализации разработок / Зинов В.Г. // Интеллектуальная собственность, 2002. – №2. – С.67–72.
64. Иванова Н.И. Инновационная сфера: итоги столетия / Н.И. Иванова // МэиМО. – 2001. – №8. –С. 22–26.
65. Иванова Н.И. Национальные инновационные системы / Н.И. Иванова. – М.: Наука, 2006. – 244 с.
66. Иванюк И.А. Маркетинговая модель воспроизводства интеллектуального капитала / И.А. Иванюк. – СПб, 2003. – 302 с.
67. Инновационный процесс в странах развитого капитализма: (методы, формы, механизм) / И.Е. Рудакова, О.В. Смородинов, Н.Л. Фролова; Ред. И.Е. Рудакова. – М.: Изд–во МГУ, 1991. – 143с.
68. Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества: Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире / В.Л. Иноземцев; Под ред. А.И. Антипова. – М.: Academia: Наука, 1998. – 640 с.
69. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы: учеб пособ. / В.Л. Иноземцев. – М., 2000. – 304 с.
70. Иноземцев В.Л. Социально– экономические проблемы XXI века: попытка нетрадиционной оценки / Иноземцев В.Л. – М., 1999. – 322 с.

71. Иноземцев В.Л. Социальное неравенство как проблема становления постэкономического общества / В.Л. Иноземцев // Полис. Политические исследования, 1999. – №5. – С.17–30.
72. Иноземцев В.Л. Экспансия творчества – вызов экономической эпохе / В.Л. Иноземцев // ПОЛИС. – 1997. – №5. – С.42–46.
73. Интеллектуальное развитие организаций: сб. науч. трудов / Отв. ред. И.С. Ладенко. М., 1992. – 195 с.
74. Інноваційна парадигма соціально-економічного розвитку України: монографія / В.В.Онікієнко, Л.М.Ємельяненко, І.В.Терон. – К.: Рада по вивч. продукт. сил України, 2006. – 479 с.
75. Інноваційні фактори зайнятості / Формування ринкової економіки: Зб. наук. праць. Спец. вип. Управління людськими ресурсами – проблеми теорії і практики. Т.3. К.: КНЕУ, 2005 – 236 с.
76. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика: монографія. / Ред. Л.І. Федулова. – К., 2005. – 549 с.
77. Інтелектуальна власність в Україні: правові засади та практика: монографія. / Ред. В.М.Литвин. – Т1. К., 1999. – 388 с.
78. Кадомцева В.А. Интеллектуальный потенциал и инновационная политика в ЕС / В.А. Кадомцева // Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика, 2007. – №2. – С.45–49.
79. Кастельс Мануэль. Информационная эпоха: Экономика, общество, культура: пер. с англ. / М. Кастельс. – М.: Высш. шк. экономики, 2000. – 608 с.
80. Кендюхов О.В. Интеллектуальный капитал предприятия: методология формирования механизма управления: монография / О.В. Кендюхов. – ДонДУЕТ, 2006. – 307 с.
81. Кене Ф. Избранные экономические произведения / Ф. Кене. – М., 1969. – 402 с.
82. Климов С.М. Интеллектуальные ресурсы общества / С.М. Климов. – К., 2002. – 199 с.

83. Коваленко О. М. Інтелектуальний капітал та ефективність економіки регіонів України / О. М. Коваленко // Трансформаційні процеси в економіці держави та регіонів : Матеріали II міжнар. наук.– практ. конф., 19– 20 жовня 2006 р. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – С. 57– 58.
84. Коваленко О.М. Інтелектуальний капітал та ефективність національної економіки / О. М. Коваленко // Теорія і практика сучасної економіки : Матеріали VI міжнар. наук.– практ. конф., 4– 6 жовня 2006 р. – Черкаси: ЧДТУ, 2006. – С.151 – 153.
85. Коваленко О.М. «Інтелектуальний капітал» як економічна категорія / О. М. Коваленко // Формування ринкової економіки. Зб. наук. праць. – К.: КНЕУ, 2006. – Вип. 16. – С. 56–63.
86. Коваленко О.М. Інтелектуальний капітал як основа наростання соціальних конфліктів у суспільстві, що ґрунтується на знаннях / О. М. Коваленко // Стратегія економічного розвитку України. Зб. наук. праць. – К.: КНЕУ, 2006. – Вип. 19. – С. 56–61.
87. Коваленко О.М. Інтелектуальний капітал як фактор економічного зростання регіонів України / О. М. Коваленко // Стратегічний розвиток регіону – економічне зростання та інтеграція : Матеріали XV міжнар. наук.– практ. конф., 11– 12 травня 2006 р. – Чернівці, 2006. – Ч 1. – С. 376–379.
88. Коваленко О.М. Інтелектуально- інноваційна модель розвитку економіки України / О. М. Коваленко // Економіка: проблеми теорії та практики. Зб. наук. праць. Вип. 239: в 4 т. том III. – Дн-ськ: ДНУ, 2008. – С. 703–713.
89. Коваленко О. М. Інформація та знання у процесі створення вартості: історія та сучасність / О. М. Коваленко // Формування ринкової економіки. Зб. наук. праць. – К.: КНЕУ, 2007. – Вип. 18. – С. 27–34.
90. Коваленко О. М. Интеллектуальный капитал как важнейший фактор экономического развития в условиях глобализации / О. М. Коваленко // Страны с переходной экономикой в условиях глобализации : Материалы V междунар. науч.-практ. конф., 29–31 марта 2006 г. – М., 2006. – Т.2. – С. 329–333.

91. Коваленко О.М. Проблеми охорони інтелектуальної власності в контексті управління соціально– культурною сферою / О. М. Коваленко // Економіка і менеджмент культури: Науковий журнал. – 2007. – №1. – С. 61–67.
92. Комаров И. Интеллектуальный капитализм / И. Комаров // Персонал, №5, 2000. – С. 45–59.
93. Кочума І. Продуктивна зайнятість у контексті забезпечення людського розвитку і економічного зростання / І. Кочума // Україна: аспекти праці. – 2005.– №6.– С. 19–23.
94. Корнев Ю.Г. Формування системи інформаційного забезпечення підприємницької діяльності в Україні: монографія. / Корнев Ю.Г. – К., 2004. – 216 с.
95. Концепція Державної цільової програми інноваційного розвитку української культури на 2009-2013 роки: [Електрон. ресурс] <http://mincult.kmu.gov.ua>
96. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реаліація. Результати / Кремень В.Г. – К.: Грамота, 2005. – 448 с.
97. Кушерець В.І. Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій: монографія / В.І. Кушерець. – К.: Знання України, 2002. – 248 с.
98. Лагутін В.Д. Людина і економіка: Соціоекономіка: навч. посібн. /В.Д. Лагутін. – К.: Просвіта, 1996. – 336 с.
99. Лазня І.В. Економічний зміст інтелектуальної власності / І.В. Лазня, В.О. Рибалкін // Економічна теорія. – 2006. – № 4. – С. 54–61.
100. Лапко О. Інноваційна діяльність в системі державного регулювання: монографія / О. Лапко. – К., 1999. – 254 с.
101. Леонтьев Б. Новая экономическая парадигма / Б. Леонтьев // Журнал для акционеров, №12. – 2000. – С.37–43.
102. Мазур А.А. Современные инновационные структуры: монография / А.А. Мазур, И.Е. Гагауз. – Киев– Харьков, 2005. – 312 с.
103. Майбуров И. Эффективность инвестирования и человеческий капитал в США и России / И. Майбуров // МЭиМО, 2004. – №4. – С.25–29.

104. Майстренко А.А. Системна організація інфраструктури розвитку сфери інтелектуальної власності / А.А. Майстренко // Проблеми науки. – 2001. №1. – С.26–29.
105. Макконнелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика: в 2 т.: пер. с англ. / К.Р. Макконнелл, С.А. Брю. Т.1. – Баку: Изд. «Азербайджан», 1992. – 399 с.
106. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения 2–е изд. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Т.23. – М.: Изд. Политической литературы, 1960. – 646 с.
107. Марцинкевич В.И. Современные тенденции в воспроизводственном процессе США / В.И. Марцинкевич // МЭиМО, 2005, №1. – С.55–65.
108. Марцинкевич В.И. США: человеческий фактор и эффективность экономики / В.И. Марцинкевич. – М.: Наука, 1991. – 239 с.
109. Марчук Є. Стратегічна орієнтація суспільства – рух на випередження /Є. Марчук // Стратегічна панорама. – 1999. – №4. – С.17–22.
110. Мельник А. Ф. Менеджмент державних установ і організацій: навч. посіб / А.Ф. Мельник, А.Ю. Васіна, Н.М. Краснокульська. – К.: Вд «Професіонал», 2006. – 464 с.
111. Міжнародний імідж України: міфи і реалії / гол. ред. Н. Шангіна. – К.: Заповіт, 2001. – 634 с.
112. Милль Дж.С. Основы политической экономии / Дж.С. Милль. – СПб.:Питер, 1995. – 322с.
113. Мировая экономика: глобальный тенденции за 100 лет / Ред. И.С.Королева. М.: Экономистъ, 2003. – 302 с.
114. Мирошник И. Индивид, личность, постиндустриальное общество /И. Мирошник И., Е. Гаврилин // Свободная мысль, 1996. – №7. – С.56–62.
115. Мочерний С. Моделі трансформаційних процесів економіки (теоретико-методологічні аспекти) / С. Мочерний // Економіка України. – 2000. – №2. – С.13–23.
116. Мясникова Л.А. Глобализация экономического пространства и сетевая несвобода / Л.А. Мясникова // МЭиМО. – 2000. – №11. – С.3–9.

117. Назарова Г.В. Формування та розвиток людського капіталу корпоративних підприємств: Наукове видання / Г.В. Назарова, Н.Л. Гавкалова, Н.С. Маркова. – Х.: Вид-во Харк.нац.екон.ун–ту, 2006. – 240 с.
118. Наука для ХХІ века. Декларация о науке и использовании знаний. – Париж. ЮНЕСКО, 2000. – 76с.
119. Наука і освіта – фундамент розбудови інформаційного суспільства України : матеріали Міжнар. конгресу [“Інформаційне суспільство в Україні – стан, проблеми, перспективи”]. – К.: НТУУ «КПІ», 2000. – 544 с.
120. Науково-освітній потенціал і погляд у ХХІ століття / Ред. В. Литвин. Кн.1. Пріоритет інтелекту, К., 2003. – 246 с.
121. Наумовець А. Схоже, керівництво держави зрозуміло необхідність побудови міцного мосту між наукою і виробництвом / А. Наумовець / Матеріали засідання Інтелектуального форуму України//Вісник НАН України, 2003.– №4.– С.6–8.
- 122.** Національний звіт про культурну політику в Україні [Під ред.. А.О. Гриценко], 2007: [Електрон. ресурс] <http://mincult.kmu.gov.ua>
123. Некипелов А. Процесс глобализации и выбор странами СНГ сценариев социально- экономического развития / А. Некипелов // Общество и экономика. – 2002. – №2. – С. 18–31.
124. Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология / Под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – 640с.
125. Олейко В. Інтелектуальний капітал: методологічні аспекти / В. Олейко // Інтелектуальна власність. – 2003. – № 6. = С. 43–47.
126. Олексюк О. Інтелектуальний капітал / О. Олексюк // Галицький економічний вісник, 2004. – №1. – С. 37–40.
127. Олсон М. Роль нравственности и побудительных мотивов общества // М. Олсон // Вопросы экономики. – 1999. – № 6. – С.27–42.
128. Оценка стоимости интеллектуальных активов и интеллектуальной собственности /А.Н. Козырев, В.Я. Макаров. – М.: Интерреклама, 2007. – 352 с.

129. Павленко І. Напрями розвитку та фінансового забезпечення малого інноваційного підприємництва / І. Павленко // Світ фінансів, 2007. – Вип. 1. – С.92–99.
130. Паніна Н.В. Українське суспільство 1992– 2006: соціологічний моніторинг / Н.В. Паніна. – К, 2006. – 93 с.
131. Пархоменко А.О. Інтелектуальний капітал як інтегрований чинник інноваційного розвитку [Текст] : монографія / О. В. Пархоменко, А. О. Пархоменко. – Хмельницький : Хмельниц. держ. центр науки, інновацій та інформації, 2012. – 162 с.
132. Пахомов Ю.Н. Величезна небезпека криється у благодушному ставленні до долі науки. Виступ Інтелектуальний форум України / Ю.Н. Пахомов // Вісник НАН України, 2003. – №4. – С.2– 3.
133. Петрова І.В. Проектування в соціально-культурній сфері: [навч. посіб.] / І. Петрова – К., 2007. – 372 с.
134. Пилипенко В. Поведінка населення за ринкових умов: соціологічний аналіз / В. Пилипенко // Україна: аспекти праці, 2006. – № 6. – С.48–51.
135. Письмак В. Новые формы организации инновационного процесса /В. Письмак // Экономист, 2003. – №9. – С.53–65.
136. Поплавська Ж. Інтелектуальний капітал економіки знань / Ж. Поплавська, В. Поплавський // Вісник НАН України, 2007. – №2. – С.57–64.
137. Пороховский А.А. Американская экономическая наука в работах Нобелевских лауреатов из США / А.А. Пороховский // США. Канада: экономика, политика, культура. – 1995. – №8 – С.10–17.
138. Поршной М.А. Инструменты конкурентной борьбы на мировых рынках: микроэлектронная отрасль / М.А. Поршной, А.И. Рей // США. Канада: экономика, политика, культура. – 2002. – №6. – С.37–42.
139. Право на результаты интеллектуальной деятельности: Авторское право. Патентное право. Другие исключительные права: сб. нормативных актов. – М.: ДЕЮРЕ, 2004. – 328 с.

140. Практика глобализации: игры и правила новой эпохи / Ред. М.Г. Делягин. М.ИНФРА– М, 2000. – 344 с.
141. Праця України 2011 рік: статист. збірник/ Державний комітет статистики України. – К., 2012. – 645 с.
142. Прогноз можливих варіантів соціально-економічного розвитку України на найближчі роки та впливу на нього інноваційних факторів Режим доступу: http://www.foresight.nas.gov.ua/DocLib1/_03_socio-economic_prognosis.htm
143. Про авторське право і суміжні права : закон України від 23 грудня 1993 р. №3792-ХІІ // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, N 13, ст.64.
144. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій: закон України від 14 вересня 2006 р. № 143– V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 45 (10 лист.). – С.1479–1490.
145. Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій: закон України від 9 квітня 2004 р. № 1676-IV // Офіційний вісник України. – 2004. №17. – С.9.
146. Про інноваційну діяльність: закон України від 4 липня 2002 р. №40– IV // Відомості Верховної Ради України. – 2002. №36. – С.267.
147. Про культуру: закон України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI // Відомості Верховної Ради України, 2011, N 24, ст.168.
148. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: закон України від 16 січня 2003 р. № 433- IV // Офіційний вісник України. – 2003. – №7. – С.5
149. Про пріоритетні напрямки розвитку науки і техніки: закон України від 11 липня 2001 р. № 2623- III // Офіційний вісник України. – 2001. № 31. – С.54.
150. Проблеми становлення інноваційної політики в Україні / І.П. Макаренко, О.М. Трофимук, В.П. Кузьменко; ред. І.Я. Макаренко. – К.: УІНСіР: Ін-т еволюційної економіки, 2004. – 124 с.
151. Райзберг Б. Современный экономический словарь / Б. Райзберг, Л. Лозовский, Е. Стародубцева // Национальная экономическая энциклопедия. – Режим доступу: <http://vocable.ru/dictionary>

152. Річний звіт за 2011 рік Державної служби інтелектуальної власності України : [Електрон. ресурс] <http://sips.gov.ua>
153. Савчук В.С. Об'єктивні потреби розвитку світового господарства та особливості сучасної методології дослідження економічних проблем / В.С. Савчук, Ю.К. Зайцев // Вчені записки: науковий збірник. Вип.2. / ред. В.С. Савчук. – 1999. – С.45–52.
154. Сакайя Т. Стоимость, создаваемая знанием, или история будущего // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология / под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: 1999. – 426 с.
155. Святоцький О. Інтелектуальний потенціал – стратегічний пріоритет України у ХХІ столітті / О. Святоцький. // Право України, 2001. – №5. – С.3–11.
156. Селезнёв Е.Н. Интеллектуальный потенциал – показатель состояния интеллектуального капитала и эффективности его использования // Е.Н. Селезнёв // Финансовый менеджмент, 2004. – №4. – С.56–62.
157. Семёнов А. Посттейлоризм и теория человеческого капитала / А. Семёнов // МЭиМО, – 1996. – №11. – С.45–49.
158. Семиноженко В.П. Інтелектуальна економіка: майбутнє України / В.П. Семиноженко // Проблеми науки, 2001. – №6. – С. 2–6.
159. Сікора В. Виступ на круглому столі „Безпека економічних трансформацій” / Сікора В. [у кн.: Від соціального забезпечення до соціальної політики: зб. ст. за ред. Я. А. Жаліла. – К.: Сатсанга, 2001. – 100 с.
160. Словарь по экономике : пер. с англ. / Под ред. П.А.Ватника]. – СПб.: Экономическая школа, 1998. – 1006 с.
161. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит А. – М.: Ось-89, 1997. – 255 с.
162. Статистичний щорічник України за 2011 рік. – К., 2012. – 879 с.
163. Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за 2011 рік : Електрон. ресурс] <http://ukrstat.org>
164. Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації: монографія. / Ред. Д.Г. Лукьяненко. К: КНЕУ, 2001. – 378 с.

165. Стрижак О.О. Интеллектуальный капитал как категория постиндустриального общества / О.О. Стрижак // Проблемы науки, 2004. – №3. – С.28– 36.
166. Супрун В.А. Интеллектуальный капитал: главный фактор конкурентоспособности экономики в XXI веке / Супрун В.А. – М.: КомКнига, 2006. – 192 с.
167. Сэй Ж-Б. Трактат по политической экономии. / Сэй Ж-Б. – М, Директ Медиа Пабблишинг, 2007. – 67 с.
168. Трансформаційна економіка: навч. посіб / В.С. Савчук, Ю.К. Зайцев, І.Й. Малий; за ред. В.С. Савчука, Ю.К. Зайцева. – К.: КНЕУ, 2006. – 612 с.
169. Україна: інтелект нації на межі століть : кол. монографія / Керівник авторського колективу В.К. Врублевський. – К. «Інтелект», 2000. – 516 с.
170. Україна у вимірі економіки знань: монографія. /За ред. акад. НАН України В.М. Гейця. – К.: Основи, 2006. – 568 с.
171. Український соціум: інтеграція інтелектуального потенціалу / В.К. Врублевський, Ю.М. Канигін, В.П. Ксьонзенко та ін. / Міністерство освіти і науки України; Інститут соціології НАН України; Українське товариство «Інтелект нації» / За ред. В.К.Врублевського. – К.: Інститут соціології НАН України, 2005. – 396 с.
172. Україна в XXI столітті: концепції та моделі економічного розвитку. – Львів, 2000. – 453 с.
173. Україна. Цілі розвитку тисячоліття. – К.: Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України, 2003. – 552 с.
174. Українське суспільство на порозі третього тисячоліття: монографія. / За ред. М.О. Шульги. – К., 1999. – 344 с.
175. Управление государственной собственностью: учебник /Ред. В.И. Кошкин. М.: ИНФРА– М, 2002. – 664 с.
176. Философский энциклопедический словарь. М, «Инфра – М», 1997. – 476 с.
177. Фомичев Ю.П. Государственная политика в области правовой охраны, управления, и коммерциализации интеллектуальной собственности. – Режим доступа: www.rusbio.biz/ru/abs0007.shtml

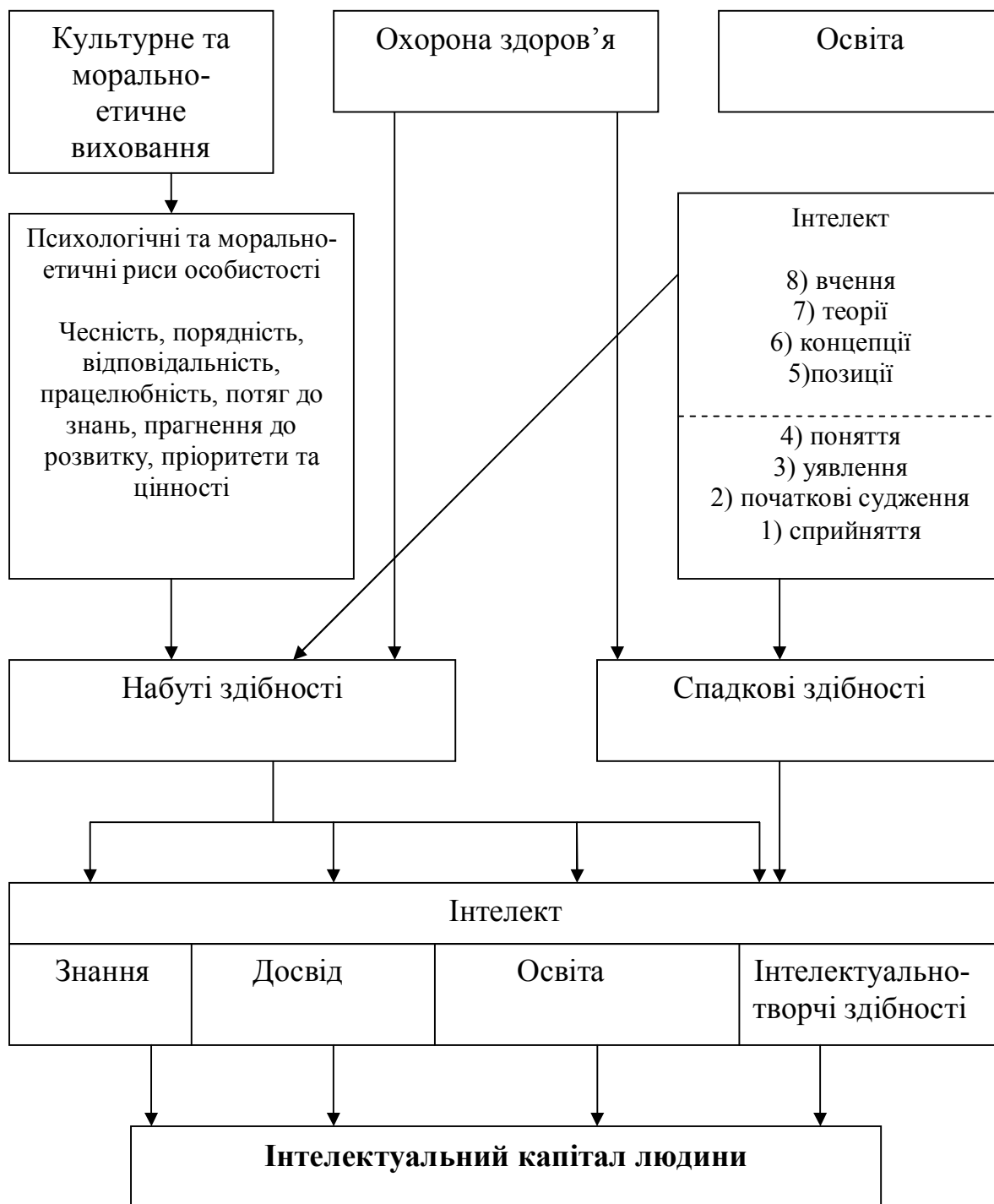
178. Хара В. Побудова соціальної держави – загальне національне завдання / В. Хара, В. Новиков В. // Україна: аспекти праці, 2003. – №3. – С. 27 – 32.
179. Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / М.А. Холодная. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.
180. Хорос В. Постиндустриальный мир – надежды и опасения / В. Хорос // МЭиМО, 1998. – №12. – С.56–62.
181. Хрустальова В.В. Інтелектуальні інвестиції в економіку України / В.В. Хрустальова // Фінанси України, 1998. – №8. – С.77–83.
182. Цвилев Р. Социальный конфликт в постиндустриальной экономике / Р. Цвилев // МЭиМО, 1998. – №10. – С.22–27.
183. Человеческое развитие: новое измерение социально– экономического прогресса : учебное пособие / Под ред. В.П. Колесова, Т. Маккинли. – М.: Права человека, 2000. – 464 с.
184. Чернов А.А. Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы / А.А. Чернов. – М.: Издательско– торговая корпорация «Дашков и К°», 2003.– 312 с.
185. Чубукова О.Ю. Організаційно– економічний механізм формування та регулювання ринку інформаційних продуктів та послуг в Україні / О.Ю. Чубукова. – К., 2002. – 312 с.
186. Чухно А.А.. Інтелектуальний капітал: сутність, форми і закономірності розвитку. Ст. перша / А.А.Чухно // Економіка України, 2003. – №11. – С.50–58.
187. Чухно А.А. Інтелектуальний капітал: сутність, форми і закономірності розвитку. Ст. друга / А.А. Чухно // Економіка України, 2003. – №12. – С.51–57.
188. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А.А. Чухно. – К., 2003. – 631 с.
189. Чухно А.А. Роль науки та освіти в розвитку економіки і суспільства / А.А. Чухно. // Зб. наук. праць. – К.: МАУП, 2006. – 542 с.
190. Шаховская Л.С. Мотивация труда в переходной экономике: монография / Л.С. Шаховская / Ред. С.А. Ленская. – Волгоград: Перемена, 1995. – 326 с.

191. Шкурупій О.В. Інтелектуальний капітал в умовах становлення постіндустріального суспільства: імперативи глобального економічного розвитку та орієнтири для України [Текст] : монографія / О. В. Шкурупій. – Полтава : РВВ ПУЕТ, 2010. – 303 с.
192. Шипуліна Ю.С. Інноваційна культура організації: сутність, структура, підходи до оцінки / Ю.С. Шипуліна // Маркетинг і менеджмент інновацій, 2010. – №2. – С.132–138.
193. Шумилов О.В. Институты интеллектуальной собственности в правовой системе США / О.В. Шумилов // США. Канада: экономика, политика, идеология, 2005, №1. – С.99–109.
194. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры): Пер. с нем. / Шумпетер Й. – М.: Прогресс, 1982с. – 428 с.
195. Эгерт Т.Э Интеллектуальный потенциал – технический прогресс – цена: монография. / Т.Э. Эгерт. – СПб, 1991. – 326 с.
196. Эдвинссон Л. Корпоративная долгота: Навигация в экономике, основанной на знаниях / Л. Эдвинссон. – М., 2005. – 248 с.
197. Эдвинссон Л. Интеллектуальный капитал. Определение истинной стоимости компании. Новая постиндустриальная волна на западе : Антологія / Л. Эдвинссон, М. Мэлоун / Под ред. В.Иноземцева. – М., 1999. – 640 с.
198. Эскиндаров М.А. Развитие корпоративных отношений в современной российской экономике / М.А. Эскиндаров. – М.: Республика, 1999. – 386 с.
199. Эффективный экономический рост: теория и практика: учеб пособие / Ред. Т.В.Чечелева. М.: Экзамен, 2003. – 319 с.
200. Яковец Ю.В, Эпохальные инновации XXI века / Ю.В. Яковец. – М., 2004. – 444 с.
201. Якуба Е.А. Изменение социально– классовой структуры общества в условиях его трансформации / Е.А Якуба, О.Д. Куценко. – Х.: Основа, 1997. – 458 с.

202. Якубенко В.Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці: монографія / Якубенко В.Д.. – К.: КНЕУ, 2004. – 252 с.
203. Arthur W.B. Increasing Returns and Path Dependence in the Economy / W.B. Arthur. – Ann Arbor (MI), 1994. – 375p.
204. Becker G.S. Human capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education / G.S. Becker. – N.Y., Columbia University Press, 1975. – 286 p.
205. Brown T.F. Theoretical Perspectives on Social Capital. / T.F. Brown / Johns Hopkins University. <http://jhunix.hcf.jhu.edu/~tombrown/Econsoc/soccap.html>
206. Calente G. Trends 2000. How to Prepare for and Profit from the Changes of the 21st Century / G. Calente. – N.Y., 2005. – 452 p.
207. Coleman, James. "Social Capital in the Creation of Human Capital" / J. Coleman. – *American Journal of Sociology*. – Volume 94, 1988. – 378 p.
208. Crawford R. In the Era of Human Capital. The Emergence of Talent, Intelligence and Knowledge as the Worldwide Economic Force and What it Means to Managers and Investors / R. Crawford. – N.– Y., 1991. – 339 p.
209. Drucker P. The Age of Discontinuity. Guidelines to Our Changing Society / P. Drucker.– New Brunswick (US); London, 1994. – 428 p.
210. Fisher I. The Theory of Interest. New York / I. Fisher. Augustus M. Kelley, Publisher, 1965. – 267 p.
211. Foster R. Timing Tech / R. Foster / Timing Technological Transition Managing Innovation. The free press. – N.Y., 1998. – 378p.
212. Freedman G. The Pursuit the Innovation / G. Freedman // American Management Association. – Amacon, 1998.– 680p.
213. Fukuyama F. Social Capital and Global Economy / F. Fukuyama // Foreign Affairs. – Volume 75, September– October, 1995. – 204p.
214. Hage J. Post– Industrial Lives: Roles and Relationships in the 21st century / J. Hage. – Newbury Park, 1992. – 572p.

215. Robert H. Hayes. Matching Process Technology with Product / Robert H. Hayes. / Market Requirements. Managing the innovation. Free press. – N.Y., 1999. – 543p.
216. Kelly K. New Rules for the New Economy. Ten Radical Strategies for a Connected World / K. Kelly. – N.Y., 1998. – 482 p.
217. Lesser Eric Knowledge and Social Capital: Foundations and Applications / E.Lesser. – N.Y., 2006.– 387 p.
218. Machlup F. Production and Distribution of Knowledge in the United States / F. Machlup. – Princeton, 1982. – 238 p.
219. Main Science and Technology Indicators /OECD, 2007. Now. – www.oecd.org
220. Modesto A. Entrepreneurs, Champions and Technologic Innovations / A. Modesto. – Amacom, 2001. – 488 p.
221. Passey Andrew. Social Capital: Autonomy and Embeddedness / A. Passey // The Third Sector: For What and For Whom? – Dublin, Ireland. – 2000. – P.31– 39.
222. Quah D.T. Growth and Wealth Creation in the Weightless Knowledge– Based economy / D.T. Quah // Economic Papers, 1998, Oct. – P.21–28.
223. Saviotti P. Technological Evolution, Variety and the Economy / P. Saviotti. Aldershot, Edward Elgar, 1996. – 452 p.
224. Schultz T. Investment in Human Capital: the Role of Education and of Research / T. Schultz. – Washington, 1971. – 467 p.
225. Silverberg G. The Economics of Growth and Technical Change: Technologies, Nations, Agents / G. Silverberg, L. Soete. – Brookfield, USA, 2005. – 622 p.
226. Stewart T.A. Intellectual Capital / T.A. Stewart – N.Y., 1997. – 198 p.
227. Straubhaar Thomas. International Mobility of Highly Skilled. Brain Gain, Brain Drain or Brian Exchange / T. Straubhaar. – Hamburg, 2000. – 498 p.
228. Wicksell K. Lectures of Political Economy/K. Wicksell – Oxford, 1965. – 236p.
229. Winslow Ch.D. Future Work. Putting Knowledge to Work in the Knowledge Economy /Ch.D. Winslow, W.L Bramer. – N.Y., 1994. – 378 p.

Напрямки та механізм формування інтелектуального капіталу людини

Наукові кадри та кількість організацій, що виконують наукові
дослідження і розробки в Україні

Роки	Кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки	Чисельність науковців, осіб	Чисельність докторів наук в економіці України, осіб *	Чисельність кандидатів наук в економіці України, осіб *
1995	1453	179799	9759	57610
1996	1435	160103	9974	58132
1997	1450	142532	10322	59332
1998	1518	134413	10446	59703
1999	1506	126045	10233	59547
2000	1490	120773	10339	58741
2001	1479	113341	10603	60647
2002	1477	107447	11008	62673
2003	1487	104841	11259	64372
2004	1505	106603	11573	65839
2005	1510	105512	12014	68291
2006**	1452	100245	12488	71893
2007	1404	96820	12845	74191
2008	1378	94138	13423	77763
2009	1340	92403	13866	81169
2010	1303	89534	14418	84000
2011	1255	84969	14895	84979

* – з 1998 р. – станом на 1 жовтня

** – починаючи з 2006 р. не звітують організації, які виконували лише науково-технічні послуги

Джерела фінансування технологічних інновацій в Україні

Роки	Загальна сума витрат	У тому числі за рахунок коштів			
		власних	державного бюджету	іноземних інвесторів	інші джерела
	млн.грн.				
2000	1757,1	1399,3	7,7	133,1	217,0
2001	1971,4	1654,0	55,8	58,5	203,1
2002	3013,8	2141,8	45,5	264,1	562,4
2003	3059,8	2148,4	93,0	130,0	688,4
2004	4534,6	3501,5	63,4	112,4	857,3
2005	5751,6	5045,4	28,1	157,9	520,2
2006	6160,0	5211,4	114,4	176,2	658,0
2007	10850,9	7999,6	144,8	321,8	2384,7
2008	11994,2	7264,0	336,9	115,4	4277,9
2009	7949,9	5169,4	127,0	1512,9	1140,6
2010	8045,5	4775,2	87,0	2411,4	771,9
2011	14333,9	7585,6	149,2	56,9	6542,2

Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт в Україні

Роки	Всього, у фактич- них цінах	У тому числі				Питома вага обсягу Вико- наних науково- техніч- них робіт у ВВП
		фундамен- тальні дослідження	прикладні дослід- ження	розроб -ки	науково - технічні послуги	
	млн.грн.					%
1996	1111,7	140,6	321,6	606,9	42,6	1,38
1997	1263,4	188,5	309,2	693,7	72,0	1,36
1998	1269,0	205,5	297,5	682,8	83,2	1,22
1999	1578,2	220,5	330,4	918,6	108,7	1,20
2000	1978,4	266,6	436,7	1106,3	168,8	1,14
2001	2275,0	353,3	304,9	1317,2	299,6	1,13
2002	2496,8	424,9	343,6	1386,6	341,7	1,11
2003	3319,8	491,2	429,8	1900,2	498,6	1,24
2004	4112,4	629,7	573,7	2214,0	695,0	1,19
2005	4818,6	902,1	708,9	2406,9	800,7	1,13
2006	5354,6	1141,0	841,5	2741,6	630,5	1,00
2007	6700,7	1504,0	1132,6	3303,1	761,0	0,93
2008	8538,9	1927,4	1545,7	4088,2	977,7	0,90
2009	8653,7	1916,6	1412,0	4215,9	1109,2	0,95
2010	9867,1	2188,4	1617,1	5037,0	1024,6	0,90
2011	10349,9	2205,8	1866,7	4985,9	1291,5	0,79

Інноваційна активність промислових підприємств у 2011р. за регіонами

Регіони	Кількість підприємств, що впроваджували інновації	що впроваджували інноваційні процеси, %	з них впроваджували нові або вдосконалені методи обробки або виробництва продукції	освоювали виробництво інноваційних видів продукції	з них нових для ринку ринки
Україна	1327	677	605	731	184
АРК	36	23	22	19	10
Вінницька	34	15	13	26	9
Волинська	25	11	8	9	2
Дніпропетровська	51	26	25	34	13
Донецька	76	37	30	38	8
Житомирська	46	30	27	21	1
Закарпатська	20	4	4	9	1
Запорізька	77	54	54	60	14
ІваноФранківська	77	29	26	47	5
Київська	35	11	11	25	4
Кіровоградська	33	18	18	16	2
Луганська	63	38	32	21	1
Львівська	74	38	33	37	12
Миколаївська	39	23	22	17	4
Одеська	49	23	20	27	2
Полтавська	28	7	6	20	3
Рівненська	27	13	8	9	1
Сумська	37	13	12	22	8
Тернопільська	38	13	9	21	7
Харківська	139	100	85	49	20
Херсонська	26	8	6	18	4
Хмельницька	74	41	40	36	4
Черкаська	53	17	16	26	11
Чернівецька	24	6	5	11	1
Чернігівська	25	11	11	20	3
м.Київ	112	66	60	88	34
м.Севастополь	9	2	2	5	-

Коваленко О.М. Теоретичні, практичні і культурні аспекти інтелектуального капіталу: Монографія. /О.М. Коваленко, О.І. Драган. – К.: НАКККиМ, 2013. – 260 с.

У монографії досліджено теоретичні засади формування інтелектуального капіталу в умовах сучасного постіндустріального суспільства, запропоновано інтелектуально-інноваційну модель розвитку економіки України

Особлива увага приділена особливостям розвитку інтелектуального капіталу в соціально-культурній сфері. Досліджено теоретичні аспекти формування інноваційної культури і інтелектуальної культури в контексті розвитку інтерактивного інформаційного середовища.

Для студентів-магістрів, викладачів вузів, науковців, а також усіх, хто цікавиться актуальними проблемами розвитку інтелектуального капіталу.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, інтелектуально-інноваційна модель, суспільство, країна, розвиток, формування, культура.

Kovalenko O.N Theoretical, practical and cultural aspects of intellectual capital: Monograph. / O. Kovalenko, O. Dragan. - K. NAKKKiM, 2013. - 260 p.

The monograph investigates theoretical base of intellectual capital in today's post-industrial society, offered intellectual and innovative model of economic development in Ukraine

Particular attention is paid to the peculiarities of the development of intellectual capital in the socio-cultural sphere. The theoretical aspects of the culture of innovation and intellectual culture in the context of interactive information environment The book is intended for master students, professors, researchers, and anyone interested in current issues of intellectual capital.

Keywords: intellectual capital, intellectual and innovative model, community, country, development, formation, culture.

Коваленко Е.Н. Теоретические, практические и культурные аспекты интеллектуального капитала: Монография. / Е.Н. Коваленко, Е.И. Драган. - К.: ГАРККиИ, 2013. - 260 с.

В монографии исследованы теоретические основы формирования интеллектуального капитала в условиях современного постиндустриального общества, предложено интеллектуально-инновационную модель развития экономики Украины. Особое внимание уделено особенностям развития интеллектуального капитала в социально-культурной сфере. Исследованы теоретические аспекты формирования инновационной культуры и интеллектуальной культуры в контексте развития интерактивной информационной среды.

Монография рассчитана на студентов-магистров, преподавателей вузов, ученых, а также всех, кто интересуется актуальными проблемами развития интеллектуального капитала.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, интеллектуально-инновационная модель, общество, страна, развитие, формирование, культура.

Наукове видання

**Коваленко Олена Миколаївна
Драган Олена Іванівна**

**ТЕОРЕТИЧНІ, ПРАКТИЧНІ І КУЛЬТУРНІ
АСПЕКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ**

М о н о г р а ф і я

Редактор Білоусова Л.В.
Комп'ютерна верстка Федоренко Н.Л.

Підписано до друку .07.2013р. Формат 60x84 ¹/₁₆.
Друк офсетний. Облік.-вид. арк. 12. Умовн. друк. арк. 14,6.
Наклад. 300 прим. Зам. №185.

Видавець і виготівник
Друкарня Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
Адреса: 01015, м. Київ–15, вул. Лаврська, 9

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 3953 від 12.091.2011.